

Obitelj Alexander ili kratka kronika izbrisanog vremena

Ivan Mirnik

Prilog donosi mnoštvo obavijesti o životu ugledne zagrebačke obitelji Alexander u razdoblju od 60-ih godina 19. do 40-ih godina 20. stoljeća.

Cijela ova kratka povijest zagrebačke, nekada gradišćanske obitelji Alexander (ili Aleksander) može se smatrati nekom vrstom "spašenog jezika". ("Die gere-ttete Zunge"). Zdenko Vinski, sin jedne Aleksanderice, često govori da to nije bila familija, nego pravi veliki klan. I ima pravo, jer je u ovom trenutku riječ o preko 170, kako živih, tako i pokojnih osoba kroz 7 generacija, uključujući u ovaj broj i sve potomke ženskih grana! Od svih njih se dan danas samo jedan jedini muški potomak zove Aleksander. Svi drugi nose najrazličitija prezimena i žive raspršeni po cijelom svijetu. Osim lijepih uspomena i nostalgije nekoliko njih je sačuvalo i svoj voljeni zagrebački kajkavski govor, koji im zvuči kao da su još uvijek ovdje. Nekada su svi bili židovske, ili kako se onda govorilo mo-zaičke ili izraelitičke, vjere ili vjeroispovijesti, no već oko 1918., a osobito 1938., skoro svi su već bili katolici, a jedan među njima, slikar Oskar Artur i njegova obitelj, bili su protestanti. Mnogi su konvertirali iz iskrenog uvjerenja i ostali vjerni sinovi i kćeri Rimske crkve. O onima malobrojnima, koji su to učinili radi karijere nije se mnogo govorilo. Mnogi su se također ženili s "Arijevkama", te još jače asimilirali kao gorljivi Hrvati. Pripadnici starijih gene-racija bili su trgovci, da bi njihovi sinovi i unuci pozavršavali visoke škole, često stupali u državnu službu, te postizali briljantne karijere. Bilo je tu liječnika, pravnika, inženjera i profesora. Neki su bili umjetnici, a Oskar Artur je jedini slikarstvo odabrao kao životni poziv. Odlika im je bila osobita marljivost i dis-ciplina — doduše, u njihovu načinu života je kavana, osobito "Corso" ili terasa hotela "Esplanade" imala vrlo važnu ulogu, isto kao i kartanje — samo bez strasti i gubitaka. Svi su imali smisla za ljepotu i umjetnost, mnogi za glazbu, pa je kućno muziciranje bilo sastavni dio društvenog života. Kao estete volili su i sabirati starine i umjetnička djela. S ove velike distance sve nam se na očigled čini idealnim, no sigurno je i među njima dolazilo do tipičnih obiteljskih nesuglasica.

Alexanderi su bili kozmopoliti, uvijek s jednom nogom u Zagrebu, a drugom u Beču, dok im ni Budimpešta nije bila strana, no to je bilo sasvim normalna i svakodnevna pojava za austro-ugarske građane u vremenu zvanom "Felix Austria", i još dva desetljeća nakon njene propasti. Austro-Ugarska bila je židovski Eldorado: u kojoj drugoj zemlji su ikada mogli postati visokim vojnim časnicima, ili postati plemićima? Najbolje su to austro-ugarsko ozračje "vesele apokalipse" opisala dvojica autrijskih Židova: Stefan Zweig i Egon Friedell, prvi s pozitivnom, a drugi s negativnom konotacijom. Tada je skoro svaka građanska familija

imala rođake naseljene diljem Monarhije: jedan brat živio je npr. u Grazu, drugi u Budimpešti, bratića i sestrični bilo je u Trstu, Rijeci, Klagenfurtu, Krakovu, u Banatu, u Sedmogradskoj, dok su se nećaci, koji su se posvetili vojničkom pozivu, služili u garnizonima npr. u Czernowitzu, Lembergu/Lwowu ili Karlovcu. Oni imućniji su ferije provodili u Badgasteinu, u Opatiji ili Malom Lošinj, a radi zdravlja morali su neizostavno svake druge godine barem na dva tjedna u Karlsbad/ Karlove Vary. Sav je taj civilizirani svijet, koji je vjerovao da fanatizma, rasizma i rata nikada više ne će biti, ugušen krajem 1918. u novim skućenim granicama, a konačno je ubijen u godinama 1933./1945. kad je svijet zastrla tama.

Ovaj napis ne bi bio moguć da se za povijest Alexanderovih nije osobito zainteresirala dr. Miroslava Despot, koja je autoru dala na raspolaganje brojne bilješke, kasnije sabrane u Hrvatskom biografskom leksikonu, a na koncu i ljubezno pregledala rukopis i dala mnoge vrijedne sugestije. Svojevremeno je i mlada kolegica Danja Šilović istraživala arhivsku građu o Alexanderima. Specijalist za razne anegdote i pikanterije — koje se, budući da su sve dotične osobe davno pokojne, sada mogu većim dijelom i objavljivati — bio je pokojni dr. Božidar Grünwald, sin Gizele A. Od velike pomoći bio je dr. Zdenko Vinski, zbog velikog poznavanja obiteljskih događaja i odličnog pamćenja. Svima neka bude velika hvala.

Alexanderovi potječu iz Güssinga, odnosno Nemetujvárá u Gradišću, u Austriji, posjeda grofova Batthyanyja. Gradišćanski arhivi, osobito oni u židovskim općinama (općina je do 1938. na tom prostoru bilo 10) i zemaljski arhiv u Železnom (Eisenstadtu), mogli bi vjerojatno mnogo toga posvjedočiti o Alexanderovima. Gradišćanske židovske zajednice oko Zeleznog, Sedam svetih općina, *Ševa Kehilot*, mogu svoje postojanje zahvaliti sjajnim i mudrim knezovima iz kuće Esterházy. Južnogradišćanske općine bile su u Rechnitzu, Güssingu, Schlainingu i St. Gotthardu. Židovska općina u Güssingu osamostalila se u 18.st.¹, a vjerojatno su je osnovali prognanici iz Štajerske koji su u državinu Batthyanyjevih pristigli prije 1712. Među ovih 16 obitelji bila je sigurno i obitelj Alexander. God. 1750. spominje se prvi put tamošnja sinagoga, koja je na trošak kneza 1837/38. zamijenjena većom i ljepšom, izgrađenom u klasicističkom slogu — ni jedna, ni druga više na stoje. Općina je najveći cvat doživjela u doba kneza Filipa Batthyányja, a 1840. imala je sveukupno 520 pripadnika².

Praotac i pramajka zagrebačkih Alexandera bili su Samuel i Julija A. rođ. Rubin (Güssing, 1803 — Zagreb, 25.X.1882, pokopana skupa s unukom Heinrichom na Mirogoju, polje 6, odavno prekopani grob br. 9-10). Imali su 5 sinova i nekoliko kćeri, od kojih je jedna, kako se čini, bila udata Mayer te bakom Dra. Milana i Dra. Artura Marića. Čini se da je među sinovima prvi u Zagreb stigao četvrti po redu, Ljudevit, kako bi se školovao u zagrebačkoj trgovačkoj školi, a onda je, oduševljen Zagrebom i Hrvatskom, za sobom povukao majku, koju je 1868. portretirao Franjo Mücke (slika se danas nalazi u Švicarskoj), i postoji i njezina odlična fotografija Franje D. Pommera (1818-1879) snimljena istih godina.³ Malo pomalo pridošla su sva ostala braća, osim najstarijeg Jakoba, koji je ostao u Güssingu s obitelji i brojnim rođacima. Otac im je tada već vjerojatno bio umro. Sumnjamo da se starim zagrebačkim građanima dopadala ovakva židovska invazija. Od güssinških Alexanderova jedna od posljednjih bila je Ilonka udata Szomathry, majka koje se svala Therese. Sveze zagrebačkih i güssinških Alexanderova najvjerojatnije su ostale neprekinute sve do Anschlusa 1938. godine.

¹ Prickler 1991.

² Genée 1994: 18.

³ Grčević 1981: 37, br.22; 38.

U Beču su 20-ih godina djelovala dvojica liječnika, obojica güssinški Alexanderi. Stariji, dr. Gustav, bio je otorinolaringolog. Izgubio je život na vrlo neuobičajeni način: na ulici ga je ustrijelio neki njegov bivši, umno poremećeni pacijent. Mlađi bečki dr. A., njegov sin ili nećak, bio je anatom i docent na Anatomskom institutu Sveučilišta u Beču do 1938., da bi nakon Anschlusa pobjegao u Englesku, gdje je nastavio s liječničkom praksom. Tko su zapravo bili Jakob A. (Örös, Ugarska, 1844 — Zagreb, 12.IX. 1882, pokopan u polju 50, br.177), Eugen A. (Güssing 1892 — Zagreb, 20.XI.1942, pokopan na polju 119, br.266), Terezija A., sahranjena sedamdesetih godina ovog stoljeća na Miroševcu, te da li su bili u rodu i kakvom s “klanom Alexander” ne bismo znali kazati.

Među zagrebačkim Židovima, a i drugdje, je u stara vremena kolala poslovice “Die Juden, welche den Vornamen zum Familiennamen tragen, sind Aristokraten unter den Juden”. Možda su pritom mislili i na obitelj Alexander. Pripadnici mnogobrojne obitelji Alexander nisu baš živjeli kao Finzi-Contini iz nezaboravnog De Sicina filma, a niti su se ikada mogli ili usudili mjeriti s legendarnim Rothschildima, jer se u ono vrijeme živilo vrlo skromno, a novac se nije razbacivao ni ako ga se imalo. Niti s romansiranim familijama Buchholz, Forsythe, Buddenbrook ili Koornwelt njihovi životi nemaju mnogo toga zajedničkoga, osim pokoji detalj. U svakom slučaju pripadali su građanskoj eliti. Nikada se nisu ni pokušavali miješati s “Gornjim gradom”, nego su uporno ostajali živjeti u Donjem gradu i tu su se rađali, ženili i umirali. Prema Hartmanu je 1902. trgovac Jonas Alexander stanovao u Vlaškoj 21, trgovac Josip u Ilici 26, kućevlasnik Ljudevit u Margaretskoj 4, dr. Mavro na Jelačićevom trgu 3, trgovac Šandor mlađi na Zrinskom trgu 3, a kućevlasnik Šandor u Ilici 40. Dundovićev Adresar iz god. 1910. daje popis slijedećih ljudi:

Hermína A. kućevlasnica — Hausbesitzerin, Vlaška ulica 59;
 Ivana A., udovica — Witwe, Ilica 40;
 Jonaš A., kućevlasnik — Hausbesitzer, Vlaška ulica 21;
 Josip A., trgovac — Kaufmann, Ilica 26 (u kući Alberta i Ane Schwarz);
 Ljudevit A., kućevlasnik — Hausbesitzer, Margaretska 4;
 dr. Mavro A. liečnik — Arzt, Jelačićev trg 3 (Kuća “Osjeguravajućeg društva Assicurazioni Generali”);
 dr. Oskar A., liečnik — Arzt, Ilica 40;
 Robert A., trgovac — Kaufmann, Ilica 40;
 Rudolf A., agent — Reisender, Vlaška ulica 21 (zapravo kuća Jonasa A.);
 Šandor A., trgovac — Kaufmann, Zrinski trg 3 (kuća Conte Ivana Burattija).

U nešto kasnije vrijeme pridružile su se i adrese Đorđićeva 7 (Branko i Božidar), vila na Vrhovcu (Dragutin), i “Villa Emma” (nazvana po Emmi A., ženi S.D.), kuća na Prekrižju itd.

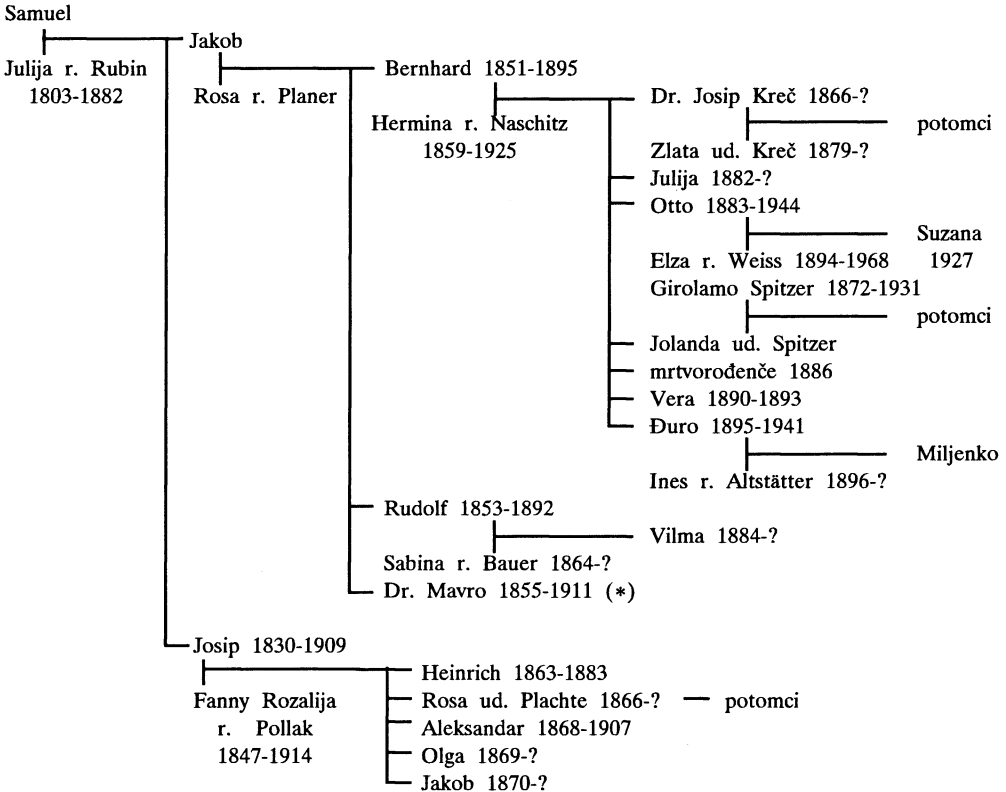
Prvi smrtni slučaj u obitelji nakon dolaska u Zagreb dogodio se 1882. kad je ovu dolinu suza napustila stara majka Julija. Godine 1883. umro je Hinko (Heinrich), 1889. Gizela i Rozalija, 1893. Vera, 1895. Bernhard, 1902. Šandor, 1907. Aleksandar, 1908. Robert, 1909. Josip, 1910. Ljudevit, 1911. Mavro, 1914. Fanny i Jonas, 1922. Ivana, 1923. Ruža, 1925. Dragojla i Hermína, 1927 majka i kći — Ida i Olga, 1929. znameniti Šandor, 1939. Ernst i 1942. Eugen. Prave tragedije nastupile su tek 1941. godine.

JOSIP ALEXANDER

Drugi po redu sin Samuela i Julije bio je Josip (Güssing, 1830 — Zagreb, 30.XII.1909), oženjen s Fanny (Franciska) odn. Rozalijom rođ. Pollak (Güssing, 1847 — Zagreb, 6.II.1914; nekada pokopana skupa s mužem na Miro-

goju, polje 2, grob br. 59 i 60). Trgovao je sitnom robom, odnosno “sa zemaljskimi proizvodi” u svojoj kući u Ilici 26 (Obrtovno kazalo 1860-1881: br.47/1868). Imali su petero djece: rano preminulog Heinricha (Güssing, 11.VIII.1863 — Zagreb, 5.III.1883), Rosu (rod.12.XII.1866 u Güssingu), udatu za Edmunda Plachte, Aleksandra (Güssing, 1868 — Zagreb, 24.I.1907) Olgu (26.XII.1869—?) i Jakoba (9.XII.1870). Ni Heinrich ni Aleksandar, kako se čini, nisu imali potomaka. Rosa i Edmund Plachte imali su sina Dr. Leona (žena Ella Mayer, sestra Dra. Milana i Dra. Artura Marića) i Olgu Plachte. I oni su imali potomke.

Prilog 1: Rod Jakoba i Josipa

ROD JONASA ALEXANDERA

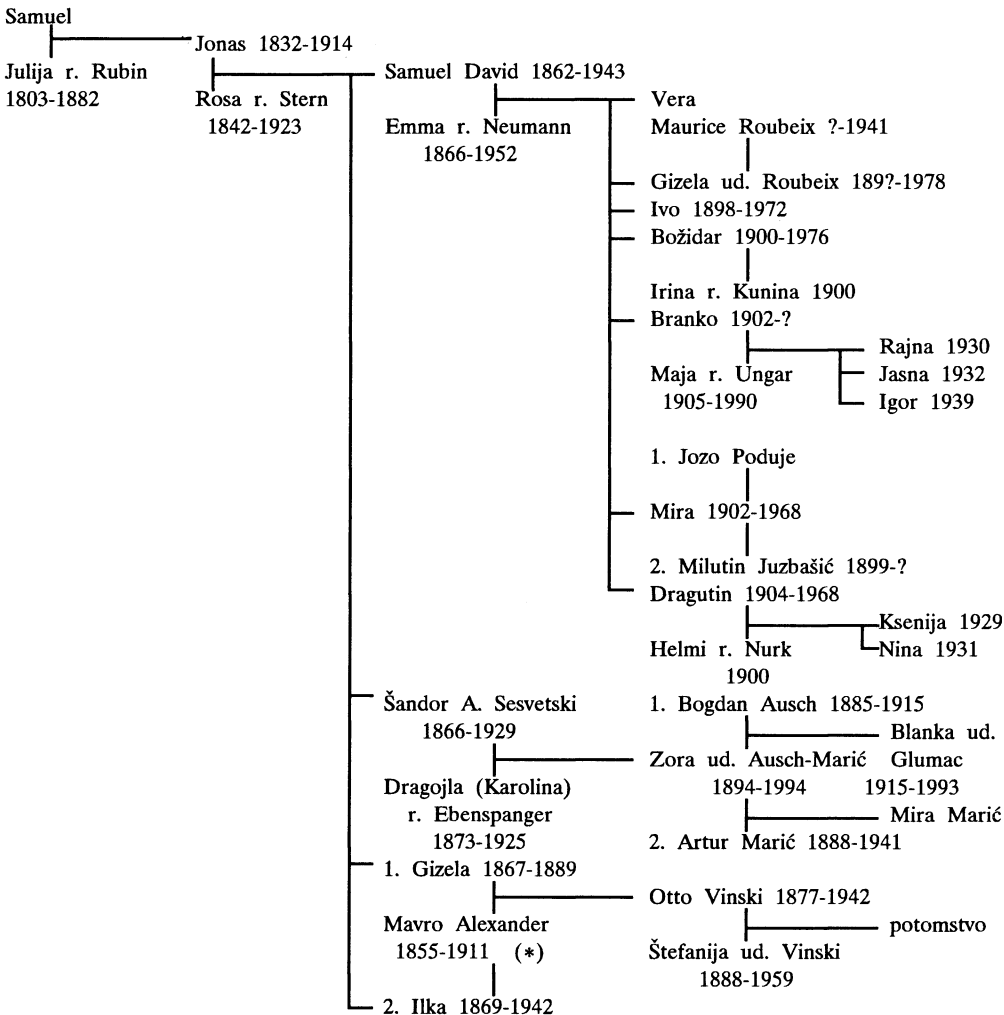
Jonas (Güssing, 9.IX.1832 — Zagreb, 7.II.1914; cf. Schwarz 1939: 66), treći po redu brat, došavši u Zagreb (kuća mu je bila u Laškoj 21, a kupio ju je nakon 1857. od Josefa Spitzera⁴), oženio se s lijepom i bogatom Rozom (Zagreb, 29.VI.1842-30.XI.1923), iz najstarije, vrlo utjecajne zagrebačke židovske familije Stern.⁵ Oboje je portretirao poznati slikar Varaždinac Albert Moses Mosé (1835 — 1903), a ovi vrlo uspješni veliki portreti danas se čuvaju u Gradskom muzeju u Varaždinu. Iz tog su se sretnog braka rodila dva sina S.D.

⁴ Dundović 1908: 274; Dobronić 1959: 198.

⁵ Schwarz 1939: 65-66.

(Samuel David), prozvan u Zagrebu “der Gescheite” (Pametni), Šandor (Aleksandar), zvan “der Berühmte” (Znameniti) te dvije kćeri — Gizela i Ilka. Jonas je bio veletrgovac žitom⁶, no isprva je 1860. u svojoj kući u “Laškoj ulici kbr. 4” (danas br. 21) osnovao “tergovinu sa raznim proizvodima (Produktenhandel)”.⁷ Bio je gradski zastupnik⁸, nutarnji komercijalni vijećnik Trgovačke i obrtničke komore u Zagrebu⁹, član ravnateljstva Hrvatske pučke banke, dioničarskog društva, Zrinski trg¹⁰, kao i podpredsjednik Zagrebačke Štedionice i zalagaonice¹¹. Trideset je godina bio predsjednik Hevre Kadiše, a nakon njega tu je čast preuzeo jedan od sinova.

Prilog 2: Rod Jonasa A.

⁶ Dundović 1908: 73.

⁷ Obrtovno kazalo 1860-1881, br.98/1860; 20/12 1860, br.5305; brisan pod br.10610/ 1912, D 86/1912.

⁸ Imenik 1894: 57; 1901: 110.

⁹ Imenik 1894: 250; 1901: 320.

¹⁰ Imenik 1900: 190, 314, 357; 1901: 367; Dundović 1908: 226.

¹¹ Imenik 1901: 297.

Gizela, starija Jonasova kći (Zagreb, 7.XII.1867 — 3.XIII.1889), koju ne smijemo zamijeniti s drugom Gizelom (Gizom), kćerkom S. D. i Emme A., ili s Gizelom, kćerkom Ljudevita A., udala se za svog bratića Dra. Mavra (Moritz) A. (Güssing, 3.VII.1855 — Zagreb, 7.XI.1911), poznatog zagrebačkog liječnika i umrla je vrlo mlada. Dr. Mavro A. imao je ordinaciju na prvom katu na Jelačićevom trgu 3, u danas nepostojećoj Bolléovoj kući na uglu Duge ulice i Splavnice, u tzv. "Assicurazioni Generali"¹². Nakon smrti prve žene Mavro A. uzima za ženu njenu mlađu sestru Ilku (Zagreb, 21.XI.1869 — Auschwitz, 1942), koja je postala najboljom majkom svoje pastorkice i ujedno nećakinje Štefanije (Zagreb, 28.X.1888 — 7.VI.1959). Ilka tragično gubi život u Holokaustu skupa sa svojim zetom Ottom Vinskim (Osijek, 20.VII.1877 — Auschwitz, 1942). Pokupljeni skupa s mnogim drugim žrtvama iz nužnog stana u Krajiškoj ulici prvo su tri dana čamili u gimnazijskoj zgradi u Križanićevoj ulici. Ona umire još u vlaku od angine pectoris, treći dan od ukrcavanja, a kao posljedica neopisivih uvjeta pri transportu u logor, manjka vode, hrane, lijekova i nužnika. Ista bi sudbina bila i Štefanijina, koju je spasilo samo to da je tog ljetnog nedjeljnog jutra kad su joj odveli majku i muža, bila u crkvi sv. Blaža na misi u 8 sati. Kad se vratila kući, nije tamo nikoga više zatekla. I njen sin Zdenko samo pukim slučajem nije bio otpremljen. Štefanija i Oton Vinski imaju potomke.

S. D. ALEKSANDER

S.D. (Zagreb, 13.VII.1862-8.III.1943)¹³, "nestor hrvatskih industrijalaca", u užem krugu poznat kao Sami, pohađao je u Zagrebu osnovnu školu i nižu realnu gimnaziju, a u Grazu Trgovačku akademiju. Nakon završetka školovanja vratio se u Zagreb i počeo raditi u očevoj tvrtki. Već 1880. otac ga je poslao u Sisak kao šefa podružnice. S.D. se oženio s Varaždinkom Emmom rođ. Neumann (Varaždin, 13.VIII.1866 — Johannesburg, Južna Afrika, IV.1952), s kojom je sretno živio u Sisku. Emma je bila kći varaždinca Wolfa Neumanna. I sva djeca iz tog braka rodila su se u Sisku.

U Sisku je 1893. kupio tamošnju pivovaru i osnovao tvornicu slada. Biran je za gradskog zastupnika¹⁴, bio je podpredsjednik Štednog i pripomoćnog društva odnosno Štedne i predujamne zadruge za grad i kotar Sisak¹⁵. Zauzimao se za otvaranje kompletne gimnazije u Sisku. Od 1895. bio je i predsjednik pjevačkog društva "Danica". Bio je aktivan i u Izraelskoj bogoštovnoj općini kao odbornik i član predsjedništva¹⁶.

Nakon što je početkom stoljeća pridobio dio dionica Kraljevske povlaštene zagrebačke tvornice koža i sudjelovao u njenom vođenju, 1912. ulazi u još veći posao: kupio je i Zagrebačku dioničku pivovaru i tvornicu slada. Priča se da tada zagrebačko pivo nije uživalo baš nekakvu popularnost, te da je S.D. pozvao stručnjake iz Češke da utvrde zbog čega pivo nije dobro. Dotični su stručnjaci ustanovili da je problem zagrebačkog piva u vodi, pa su predložili neke promjene u tehnologiji, te je uslijed toga pivo postalo izvrsno. No, i nadalje je puk više volio piti uvozno pivo boljega glasa. Nadalje, priča se da se S.D. dosjetio kako naučiti Zagrepčane piti domaće pivo: malo po malo je kupovao nekoliko kuća u kojima su se nalazile gostionice, pa kad je istekao rok ugovora s gostioničarima, S.D. im je postavio uvjet produživanja ugovora. A to je bilo da se u gostioni toči isključivo "Zagrebačko pivo". Posjedovao je i

¹² Dundović 1908: 48.

¹³ cf. Schwarz 1939: 66; Despot 1983, s bibliografijom.

¹⁴ Imenik 1894: 60; 1901: 117; 1908: 42.

¹⁵ Imenik 1893: 287; 1900: 115, 400; 1901: 411; 1908: 165.

¹⁶ Imenik 1911: 124; 1912: 123; 1914: 131; 1916: 127.

stambene zgrade na slijedećim adresama: Žerjavićeva 10 (graditelja Sunka), Gundulićeva 40 i Đorđićeva 7. Stanovao je u Žerjavićevoj 10 (na uglu Gundulićeve), gdje je kasnije, nakon II. svjetskog rata, u prizemlju lijevo živio i poznati zagrebački zubar Dr. Žiga Herzog sa ženom Alice rođ. Kronfeld, roditelji dr. Drage Herzoga, također zubara. Za S.D. je 1937/1938. na Gornjem Prekrižju 12 sagrađena ultramoderna "Villa Emma", gdje su stari Aleksanderi boravili preko ljeta — do tada su ljetovali u vili na imanju na Vrhovcu. Poslije je vila pripala Gizi Roubeix, te joj je komunistički režim kao stranoj državljanki jedinoj dao odštetu.

Godine 1915. S. D. se preselio s obitelji u Zagreb, gdje su u potpunosti došle do izražaja njegove organizatorske sposobnosti o kojima je znao i pisati¹⁷. U Sisku, kao i u Zagrebu, sudjelovao je u radu trgovačkog odsjeka Trgovačko-obrtničke komore¹⁸, u osnivanju Zemaljskog saveza hrvatsko-slavonskih industrijalaca¹⁹, koji je mijenjao ime u Zemaljski savez industrijalaca, te Udruženje industrijalaca Savske banovine, kao i Centrale industrijskih korporacija u Beogradu. U Komori je bio vanjski vijećnik, podpredsjednik, a u Savezu industrijalaca podpredsjednik, itd.

Godine 1929. proslavljen je u Burzi 25. godišnjica Zemaljskog saveza industrijalaca. "Savezu je bila od njegova utemeljenja zadaća, da štiti i unapređuje hrvatsku industriju, da joj osigura opstanak i stvori uvjete za što bolji i brži napredak. Savez naših industrijalaca prošao je u svom radu i najteža vremena i krize, koje nitko ne želi da dožive reprizu, no muževi, koji stoje Savezu na čelu, znali su da prebrode i najgore. U tome ih je vodila ljubav prema Hrvatskoj, pa nisu prezali ni od najtežih borba. Savez je osnovan u krugu Trgovačkog doma 16.V.1904., te je prvim predsjednikom bio izabran Gustav vitez Pongratz. Do konca rata Savez je izdržao mnoge sukobe s Ugarskom i njenom privrednom politikom, koja je bila u skladu s njenim političkim ciljevima. Nakon rata našao se opet Savez pred novim zadaćama, da rješava i nove probleme naše privrede. Razdoblje od 1918. do 1929. g. znači u životu Saveza novo doba u radu i djelovanju. Nove prilike tražile su i nove vidike i puteve, a nove snage u promicanju ciljeva naše privrede. Oko Saveza grupira se gotovo sva industrija Hrvatske i Slavonije, pa je nalazio i dodira sa svim mjerodavnim faktorima, koji su bili pozvani, da našoj privredi pokažu nove puteve. U to doba (1919.g.) bude izabran predsjednikom Saveza g. S.D. Alexander, a za potpredsjednika dr. S. Švrlljuga, sadanji ministar trgovine. Broj članova dosegao je trista. Savez je posljednih godina postigao i vidne i lijepe uspjehe, učestvujući u rješavanju teških ekonomskih problema naše države, ne zapostavljajući nikada ni nacionalne probitke Hrvatske..."²⁰

Također je, skupa s drugima, upravljao radom "Hrvatske eskomptne banke", bilo kao član nadzornog odbora, bilo kao član ravnateljstva²¹. Slijedeći je korak S.D.-a bila izgradnja "Prve hrvatske tvornice ulja", a 20-ih godina utemeljuje i Ugljenokopno dioničko društvo "Mirna". Ugljenokop se nalazio u Hrvatskom Zagorju, najvjerojatnije u Konjšćini. Zbog toga je njegov sin Dragutin studirao rudarstvo. Isto je tako S.D. osnovao Dioničko društvo za keramičke proizvode "Danica", D.d. za građevnu industriju "Zagorka", D.d. za keramičku industriju "Titanit", te konačno važnu cementaru u Podsusedu (Tvornica portlandcementsa d.d. "Croatia", danas napuštena ruševina). Osim toga, valja spomenuti i da je sudjelovao u osnivanju "Zagrebačkog zbora" (danas "Zagrebački velesajam") — bio je zamjenik podpredsjednika. U dokumentarnim filmovima snimljenima

¹⁷ *Obzor* 1915, 1925; *Bankarstvo* 1930, 1931.

¹⁸ *Imenik* 1913: 124; 1916: 127; 1917: 129; 1918: 137.

¹⁹ *Od* 1904.; *Imenik* 1908: 131; 1911: 126; 1912: 125; 1914: 123; 1916: 129; 1917: 157; 1918: 169.

²⁰ *Svijet*, 7/1929, br.25: 609.

²¹ *Imenik* 1911: 141; 1913: 144; 1914: 139; 1916: 145; 1917: 159; 1918: 171.

prigodom brojnih otvaranja “Zagrebačkog zbora”, ili kod kakve dobrotvorne priredbe, obično u prvom planu bio je simpatični omanji ćelavi starčić sa sijedim brčićima — kao mlad nosio je carsku bradu (Kaiserbart). To je S.D. On je bio jedan od osnivača i zamjenik predsjednika Zagrebačke burze. Dugi niz godina predsjedavao je Privrednoj štampi d.d. Bio je jedan od inicijatora osnivanja Tehničke visoke škole i Više komercijalno-ekonomske škole u Zagrebu. Da nije bilo neumornog i dobro promišljenog djelovanja S.D. i njegova brata Šandora još bi više kapitala bilo prebačeno iz Zagreba u Beograd nakon 1918. S.D. je bio i velik dobrotvor, ali se o tome manje zna. Tako je npr. u okviru društva “Izraelska ferijalna kolonija u Zagrebu”, osnovanom 1914., S.D. dobrotvorno djelovao kao član kuratorija za ferijalne domove²² sve do 1941. godine.

Više puta je S.D. bio portretiran. Tako ga je u litografiji ovjekovječio Milenko D. Gjurčić u seriji “20 umjetničkih litografija”²³. Veliki hrvatski medaljer i kipar Ivo Kerdić prikazao ga je 1937. na lijepoj medalji²⁴. Godinu dana kasnije Antun Augustinčić izrađuje njegovo popsje, visine 40 cm, koje se danas čuva u Augustinčićevoj galeriji u Klanjcu, kao dar Irine A.²⁵.

Po uspostavi NDH, S.D. se sa ženom prvo sklonio u sanatorij u Klaićevoj ulici, a 1942. u sigurni sanatorij dr. Vranešića (Zelengaj 57) i tamo umro u relativnom miru. Pokopan je na Mirogoju pod imenom Dragutin S.A. (Polje 44,21). U traženju spasa čitava velika obitelj S.D.-a razbježala se na sve strane svijeta. Neki su privremeno boravili u Perugii. Zadnja je Zagreb napustila Helmi nakon što je pritajeno živjela na Vrhovcu, a nakon svršetka rata i Emma.

Prvorodena kći S.D. i Emme A. bila je Vera, koja je umrla kao malo djetete. Nakon nje rodila se lijepa, uvijek elegantna i distinguirana Gizela, zvana Giza (Sisak, 7.I.189? — Nice, V.1978), udata za Francuza Maurice Roubex-a (+XI.1941). Elegantni i naočiti Maurice, nekadašnji pitomac elitne vojne akademije u St. Cyru, pojavio se u Zagrebu odmah po završetku I. svjetskog rata kao član francuske vojne misije i osvojio Gizino srce, koja je do tada bila zaručena sa svojim rođakom Ottom A. Gizela i Maurice nisu imali djece, ali je kod njih često boravio, Mauriceov nećak Jean. Roubex je u Zagrebu radio kao ravnatelj obiteljske tvornice ulja. Oboje su s dosta poteškoća 1941., još prije njemačke okupacije, napustili Zagreb i preselili se u Nicu, gdje je Maurice posjedovao vilu.

Slijedio je duhoviti Ivo A. (Sisak, 13.XII.1898 — Johannesburg, 14.XII.1972). Kao šesnaestogodišnjak se dragovoljno prijavio u vojsku i doživio mnoge avanture. Stanovao je na Deželićevom prilazu i bio je ravnatelj pivovare. Kao aktivnog časnika II.svjetski rat ga je zatekao u Nišu, pa je kao ratni zarobljenik cijelo vrijeme proveo u logoru Osnabrück. Nakon rata se još prije konačne emigracije vratio u Zagreb i stanovao u Gundulićevoj 40, u stanu sestre Gize, čiji je stan ostao nedirnut, jer je bila francuska državljanka.

Za njim se rodio poznati dr. Božidar (Sisak, 13.V.1900 — La Tour de Peilz/CH, 20.VI.1976), o kojem će još biti riječi, blizanci Dr.Branko (Sisak, 15.VI.1902 -?) i Mira, zvana Beba (Sisak, 15.VI.1902 — Pretoria, XI.1968), te općenito obljubljeni ing. Dragutin (Sisak, 17.V.1904 — Johannesburg, 14.VIII.1968). Božo i Drago su s obiteljima nekada stanovali u Đorđićevoj 7. Branko A. je studirao nacionalnu ekonomiju u Baselu i bio je oženjen s Majom rođ. Ungar (Wien, 23.V.1907 — London, 5.IX.1990), miljenicom osobito imućne obitelji Deutsch-Maceljski. Maja je kao povjerenica djelovala u okviru društva “Izraelska ferijalna kolonija” (Uz jedan gotovo zaboravljeni jubilej 1994:9). Stanovali su u vlastitoj udobnoj vili na Tuškancu 18. Imaju 2 kćeri i

²² Uz jedan gotovo zaboravljeni jubilej, 1994: 9.

²³ Portreti učesnika konferencije privrednika održane u Zagrebu 17.I.1924., *Bankarstvo* 1/1924, 3, Prilog.

²⁴ Zlamalik 1965: 58.

²⁵ A. Augustinčić 1980, 114; Marković-Pintarić 1990:140, br. 35.

sina: Rajnu (*Zagreb, 26.X.1930), Jasnu (*Zagreb, 26.VI.1932) i Igora (*Zagreb, 26.I.1937). I Rajna i Jasna imaju već odraslu djecu i po nekoliko unučadi.

Plavokosa Mira A. bila je vrlo lijepa, privlačna i duhovita gospođa (a šalila se mnogo i na vlastiti račun). I ona i njena sestra Giza voljele su vječno biti mlade, pa nisu prezale ni pred plastičnom kirurgijom. Mira je prvo bila udata za Jozu Poduje, drugi joj je muž bio dr. Milutin Juzbašić, a treći neki poljski grof Starszensky u Južnoj Africi. Njemu nije bilo stalo do nje, nego do njenog imetka, kojega zapravo više nije ni bilo. Prijatelji su je onda iz šale nazivali "Chontessa". Na veliko se pričalo o njenim berlinskim sentimentalnim vezama 20-ih godina sa znamenitim temperamentnim tenorom Tinom Pattierom (Cavtat, 27.VI.1890 — 24.IV.1966), za kojim su ludovale sve Njemice, i kasnije, s njemačkim Kronprinzom Wilhelmom (1882-1951), najstarijim sinom posljednjeg njemačkog cara Wilhelma II. Kad se jednom kasnih 50-ih godina ponovno susrela s ostarjelim Pattierom u zagrebačkom hotelu "Esplanade", izjavila je da joj je jako žao što ga je vidjela u takvom stanju.

Inženjer rudarstva Dragutin A. vjenčao se s lijepom i stasitom Estonkom Helmi Nurk (*20.III.1900). Dragutin ju je upoznao ili za vrijeme studija u Njemačkoj, ili u proljeće — ljeto 1924., kad je ona skupa s glasovitim plesnim teatrom Rudolfa Labana (u istoj je trupi plesala kasnije svijetom proslavljena Vera Milčinović, Tašamira, kći Andrije i Adele) gostovala u Zagrebu²⁶. U tom sretnom rodile su se 2 kćeri: Ksenija ili Kisa (*Zagreb, 3.X.1929) i Nina (Zagreb, 29.X.1931), potonja ima sina i kćer. Do bijega iz Zagreba živili su u svom stanu u Đorđićevoj 7.

BOŽIDAR I IRINA

Možda najobrazovaniji i jedan od malobrojnih Aleksandera koji je pohađao sjajnu zagrebačku Klasičnu gimnaziju — svi su drugi osim Oskara Artura A. išli u Realnu gimnaziju — bio je Božidar, Božo A. (Sisak, 13.V.1900 — La Tour de Peilz/ CH, 20.VI.1976), na kojoj je maturirao 1918²⁷. Studirao je i diplomirao pravo, bio odvjetnik, a sudjelovao je u upravljanju očevim tvornicama.

Oženio se s, danas legendarnom, Ruskinjom Irinom Kunjinom (*St.Petersburg. 15.VI.1900), zvanom Iročka. Dvadesetih je godina Zagreb bio preplavljen ruskim izbjeglicama, koji su sa sobom donijeli mnoga znanja i vještine, što je bitno pridonijelo razvoju kulture, medicine i drugih oblasti. Izbjeglica je bila i lijepa, neodoljiva plavuša Irina, koja je za sobom već imala nesretan brak s nekim ruskim carskim časnikom s prezimenom Černov. U Zagrebu joj je umro i njezin mali sin Šuročka. Udala se za Božidara A. i polagano, ali sigurno postala pravom kulturnom institucijom. Druge su se zagrebačke milostive bavljale na balovima, kod krojačice, kod draguljara, ili u Auto-klubu, a Irina je učinila nešto pametnije i zanimljivije. Otvorila je, naime, u vlastitom stanu na prvom katu kuće u Đorđićevoj 7 salon, kao velike pariške dame 18. i 19. st., samo je njen salon imao "ljevi" duh. U njega su dolazili brojni literati, slikari, kipari, uglavnom članovi grupe "Zemlja"²⁸, kojima je Božidar bio pravi mecena. Još pred svoju smrt hrvatski se slikar Antun Motika rado i s nostalgijom sjećao tih druženja. Tu je bio i Raymond Warnier, osnivač i dugogodišnji direktor Francuskog instituta²⁹, kao i Jean Dayre. Najveća "zvjerka" toga

²⁶ Benešić 1926: 412.

²⁷ Zbornik Klasične gimnazije, 1957: 1080. U istoj su briljantnoj generaciji bili, između ostalih, i njegov bratić Božidar Grünwald, Vladimir Bazala, Milovan Gavazzi, Oskar Heim, Branko Juzbašić, Natko Katičić, Vilim Nuk, Tomislav Pinter, Srećko Podvinet, Stanislav Šilović, Milan Žepić, poznata lica u pravničkim, liječničkim, političkim i svećeničkim krugovima.

²⁸ I. Aleksander 1981.: Ivan Tabaković, Antun Motika, Vilim Svečnjak, Đuro Tiljak, Mladen Kauzlarić, Novak Simić i drugi.

²⁹ Večernji list, 9.XI.1987: 14.

društva bio je nesumnjivo Miroslav Krleža — lijepo uokvirena Irinina slika stajala mu je u sobi do smrti. U njegove džepove je dotjecao ne mali dio Aleksanderovog novca, dok je stanovao u dvorišnoj zgradi kod Singerovih u ulici Kraljice Marije (danas Hebrangova). Istovremeno, dok ga je Božidar A. podupirao (o tome je pisao i Josip Horvat), njegov rođak, državni nadodvjetnik Viktor A., mu je kao komunistu s vremena na vrijeme slao policiju s nalogom za kućni pretres. Tako je sve ostajalo u porodici.

Irina, vrlo darovita spisateljica, vrlo je brzo po dolasku u Zagreb uzorno savladala hrvatski. Suradivala je katkad u “Književniku”, a 1937. izvedena je na Krležinu preporuku njena drama o Puškinu. Drama je još bila napisana na ruskom, pa ju je preveo Branko Gavella, inscenirao Ljubo Babić, a režirao Tito Strozzi. Naslovnu ulogu igrao je Vjekoslav Afrić. Predstava je odigrana svega tri puta³⁰, usprkos crvenim karanfilima koje je zla nesluteća Ing. Katarina A. bacila iz proscenium-lože na pozornicu. Zagrebačka ruska kolonija, sabrana na premijeri bila je konsternirana — priča se da je Marija Plotnikov, supruga diljem svijeta znamenitog fotokemičara profesora Ivana Plotnikova, tom prilikom izjavila: “Um Gottes Willen, das sjind ja aber Kamunjisten!” Navodno je i u “Koprivama” izašla Mironovičeva briljantna karikatura s Puškinom kako Irini A. govori: “Nu Iročka, što t'i od menja zdjelala!” Bilo bi bespredmetno opisivati život i djelovanje Božidara i Irine, jer je ona napisala memoare, od kojih su neki zanimljivi i lijepo pisani dijelovi objavljeni u dnevnom tisku. Božidar i Irina su se 1941. jedva spasili. Nisu, naime, nikako mogli dobiti izlazne vize, pa je njihov rođak dr. Božidar Grünwald otišao intervenirati tadašnjem šefu policije koji je uzeo njihove policijske dosjee. Kako su oba dosjea bili vrlo kompromitantni, policajac ih je pred dr. Grünwaldom spalio. Tako su dobili vize i pobjegli u posljednji trenutak, jer su ih tražili već prvi dan okupacije. Poslije II. svjetskog rata dr. Božidar A. radio je u UN u New Yorku, a u mirovinu se povukao u Švicarsku, gdje sada živi njegova udovica.

ŠANDOR A.

“Znameniti” brat S.D.-a, veletržac Šandor pl. Alexander Sesevski (Zagreb, 5. IV.1866 — Beograd, 17/18.XII.1929)³¹ bio je nedvojbeno najpopularniji član obitelji, poznat po dobroti, beskonačnim dobročinstvima i sveopćoj nazočnosti (bio je član više od 60 društava). Radi velikih zasluga, nakon smrti postavljeno mu je poprsje u niši na uglu nekadašnje Kukovičeve kuće (ugao Gajeve ulice i ulice koja se do danas zvala Kukovičevom, danas Hebrangova), a stube koje vode s Rokova perivoja u Dežmanov prolaz dobile su njegovo ime. Poprsje nije skidano za vrijeme NDH, već je odstranjeno zajedno s natpisnom pločom tek oko 1950. S druge strane, još postojeće Aleksandrove stube, tako nazvane 1934., s vječito polomljenim svjetiljkama, bezbrojnim šarenim grafitima dokone mladeži i penetrantnim smradom urina, moraju se s vremena na vrijeme spašavati od hrvatske kronične navade mijenjanja imena ulica i trgova³².

Šandor A. pohađao je osnovnu školu i realnu gimnaziju u Zagrebu. Prvo je 3 godine radio u poslovnicu zagrebačkog paromlina, a trgovačku je praksu stekao potom kao ortak uz oca Jonasa u veletrgovini žita³³. Bio je vrstan privredni stručnjak — objavio je i zapažen članak u *Bankarstvu* (1924). Između

³⁰ Gerner 1993: 65-68.

³¹ Stanojević I: 43; Znameniti i zaslužni Hrvati 1925: 6; Schwarz 1939: 66; Despot 1983a, s bibliografijom.

³² Ivanović 1991; *Komunalni vjesnik*, 15.VII.1994, str.2: “Tragom pitanja građana. Zašto Aleksandrove stube?” — naime, građani, kada vide prekratko koncipiranu natpisnu ploču, odmah pomisle na Aleksandra Karadorđevića!

³³ Obrtovno kazalo, Odluka sudbenog stola od 14.II.1893. br.1 5617.

1905. i 1910. bio je gradski zastupnik³⁴. Kraljevski savjetnik postao je 1909. godine³⁵.

Sudjelovao je isprva kao unutarnji vijećnik, podpredsjednik, a poslije kao začasni predsjednik u radu Trgovačke i obrtne komore u Zagrebu³⁶, i kao blagajnik i poslije podpredsjednik vrlo važnog Trgovačkog doma u Gajevoj 1, gdje se odlučivalo o mnogim važnim akcijama³⁷, a bio je i začasni podpredsjednik Saveza trgovaca za Hrvatsku i Slavoniju. Radio je i u drugim bankama i tvornicama — bio je, primjerice, odbornik, član ravnateljstva i podpredsjednik u Banci za trgovinu, obrt i industriju, d. d., Zagreb, Preradovićeveva 4,³⁸ član nadzornog odbora u Hrvatskoj vjeresijskoj banci, d. d.³⁹ te Hrvatskoj trgovačkoj banci dioničarskom društvu, Bakačeva 4⁴⁰. I u Hrvatskom trgovačkom društvu Merkur (Jelačićev trg 2) bio je od 1885. podpredsjednik, 1892. predsjednik i od 1910. doživotni začasni predsjednik. U vrijeme I. svjetskog rata osnovao je i bio predsjednik Ratne štedovne-predujmovne blagajne Merkur u Zagrebu⁴¹. U okviru tog društva zalagao se i za razvitak strukovnog školstva. Posjedovao je i dobar dio dionica Prve hrvatske tvornice strojeva i lijevaonice željeza u Zagrebu i bio članom ravnateljstva. Djelujući u “Društvu za promet stranaca” poticao je i razvitak turizma. Kao takav je posjedovao dionice “Palace Hotela Croatia” u Zagrebu.

Skoro sav dobitak koji je kao trgovac i industrijalac stjecao, trošio je u dobrotorne svrhe (ne bi bilo pravedno zaboraviti da je i njegov brat S. D. ogroman novac trošio u te svrhe). Već oko 1908. Šandor A. osniva Društvo za prehranu siromašne školske mladeži pučkih škola grada Zagreba u Draškovićevoj 7⁴², kojemu je ujedno bio i blagajnik⁴³. Brine se i za Hrvatsko akademsko društvo za podupiranje ubogih sveučilišnih gradjana. Svako društvo, koje je imalo tu sreću da joj Šandor A. bude blagajnikom, nije nikada imalo financijskih problema.

Za vrijeme I. svjetskog rata, organizira i većim dijelom snosi troškove “Odbora za potpomaganje nezaposlenih i invalidnih namještenika trgovačko-industrijalnih struka i novčanih zavoda”, pri kojemu je predsjednik, a S. D. je bio u začasnom odbor i također davao novčane priloge⁴⁴. Najveća mu je zasluga bila, kad je ujesen 1914. u okviru svog dobrotvornog društva, kasnije prozvanog “Prehrana”, za siromašne građane i za obitelji, čiji su muškarci bili pozvani na bojište osnovao javnu kuhinju u suterenu Umjetničkog paviljona. Sjedište društva bilo je u Kukovićevoj kući (sagrađenoj 1872., koju je kupio 1914. i želio pregraditi u te svrhe, a gdje su stanari stanovali skoro besplatno) s ulazom iz ulice Ante Kovačića, kao i u Streljani (danas kinu “Sloboda”), koja je postala zakladni dom Šandora A. Od 1914. do 1941. Kukovićeveva kuća je “Prehrani” bila poklonjena, kao i prihod od stanarine drugih stanara. “Prehrana”, koja je 1925. procjenjivana na golemu svotu od preko 25.000.000 dinara, podijelila je milijune besplatnih obroka, prema nekim statistikama 15.000.000! Iz te zaklade osnovana je za studente i Centralna akademska menza, u okviru koje je Šandor skromno obnašao dužnost financijskog stručnjaka. Nakon njegove smrti 1929. snimljen je zvučni film i montiran od starijih nijemih snimki dokumentarni film o

³⁴ *Imenik* 1908: 40, 143; Dundović 1908: 18.

³⁵ *Imenik* 1918: 10.

³⁶ Dundović 1908: 44; *Imenik* 1908: 130; 1911: 124; 1912: 123; 1913: 144; 1914: 121; 1916: 127; 1917: 129; 1918: 137; 1918: 137.

³⁷ Dundović 1908: 44; *Imenik* 1908: 131; 1911: 125; 1912: 124; 1913: 126; 1914: 123; 1916: 129; 1917: 157; 1918: 168-169.

³⁸ Dundović 1908: 224; *Imenik* 1908: 145; 1911: 145; 1912: 141; 1913: 146; 1914: 141; 191.

³⁹ *Imenik* 1912: 141; 1913: 146.

⁴⁰ Dundović 1908: 226.

⁴¹ *Imenik* 1918: 169.

⁴² Dundović 1908: 67.

⁴³ *Imenik* 1912: 139; 1913: 142; 1918: 43.

⁴⁴ *Imenik* 1918: 169.

“Prehrani”, danas sačuvan u Hrvatskoj kinoteci, na kojem se vidi terasa Streljane s brojnim studentima, ali i zagrebačkim siromasima u poodmaklim godinama. Na filmu su zabilježeni i trenuci kada Šandor A. sa ženom Karolinom posjećuje atelier kipara Roberta Frangeša-Mihanovića, koji im pokazuje model konjaničkog kipa kralja Tomislava. Zgodno ga je vidjeti i s nekakvim društvom kako izlaze iz zgrade “Kola”, još prije I. svjetskog rata. Kad je izbio I. svjetski rat, Šandor A. dao je nepovratno u ratni zajam (Kriegsanleihe) 1.000.000 zlatnih austrijskih kruna, pa mu je austrijski car i hrvatsko-ugarski kralj Karlo (1916-1918) kao priznanje 13. kolovoza 1918. podijelio plemstvo s predikatom “Sesvetski”⁴⁵. Nije se dugo mogao ponositi stečenim plemstvom, kao ni austro-ugarskim odličjem, ratnim krstom za građanske zasluge 2. razreda stečenim 1917.⁴⁶, jer je cijeli taj svijet nestao 1918. — došla su druga vremena. Usprkos tome, on je i dalje bio veliki dobrotvor, pa ga je odlikovao novi režim (red Sv. Save I. mu je 12.II.1925. svečano uručio zagrebački veliki župan u dvorani Streljane). Kako je ipak bio tašt, ta novoprimitljena odlikovanja dao je naknadno naslikati na svojim portretima. Jedan od tih portreta koji su krasili prostorije brojnih njegovih dobrotvornih društava izradio je njegov bratić Artur Oskar A. i danas se nalazi u nečijem vlasništvu u Rijeci, a dva druga portreta su u fundusu Muzeja grada Zagreba.

Šandoru je naglo pozlilo na balu kraljevske garde te je umro u noći od 17. na 18. prosinca 1929. Sve su tadašnje novine vrlo opširno pisale s iskrenom tugom o njegovoj smrti i sprovodu⁴⁷.

Šandor A. je bio oženio Karolinu (službeno Dragojlu) rođ. Ebenspanger (Varaždin, 19.V.1873 — Zagreb, 18.IX.1925), s kojom je najprije stanovao u Burattijevoj palači na Zrinskom trgu 3⁴⁸, a kasnije u vlastitoj kući u Jurišičevoj 5. Imali su kćer jedinicu, lijepu Zoru (Zagreb, 6.XI.1895 — ubijena 1944), s nadimkom “Coc”, čiju je ljepotu kvario veliki madež na desnom obrazu. Nakon očeve smrti Zora je nastavila očevu karitativno poslanje, osobito u “Prehrani”. Prvi njen muž bio je rano preminuli Bogdan Ausch (20.VI.1885 — Zagreb, 26.III.1915), a drugi dr. Artur Marić (Mayer) (1888 — 1941), počasni albanski konzul u Zagrebu, brat dr. Milana Marića (Zagreb, 2.II.1885 — 20.VII.1945). Artur Marić stanovao je s obitelji na Josipovcu (Ivana Gorana Kovačića 37). god. 1941. u tu se vilu uselila talijanska diplomacija, a 1945 Vladimir Nazor. Danas ta vila, pregrađena 20-ih godina, pripada HAZU i u njoj se nalazi Hrvatski muzej arhitekture. Milan Marić je od kratkotrajnog bogataša Radivoja Hafnera kupio vilu na Tuškancu 38, danas u sklopu policijske škole. Njega je početak rata zatekao u Beogradu, te ga je njegov prijatelj, turski veleposlanik prvim avionom prebacio na sigurno u Carigrad. Zena mu je bila Njemica Lotte rođ. Holer, te je kao “arijevka” preživjela rat u Zagrebu i poslije je iselila.

Potomci Šandora A. nisu doživili nikakve zahvalnosti. Zora Marić, koja je kao ljubljena jedinica “Šanike” (kako su ga prijatelji zvali) cijeli život proživjela zaštićena pod staklenim zvonom nije mogla shvatiti što se to dogodilo s dolaskom ustaša i Nijemaca 1941. Izbjegla je iz Zagreba i duže se vremena nalazila u talijanskom logoru u Kraljevici, no nakon Mussolinijeva pada Nijemci su je odveli i likvidirali. Njen muž je također umro naprasnom smrću. Ubio ga je u Petrinji i orobio njegov dugogodišnji vozač Feri, u trenutku kad ga je trebao autom odvesti na slobodu. Taj je vozač zajedno sa ženom i sinom stanovao u Marićevoj vili, u zasebnoj kućici na raskrižju Josipovca i Mošinskijeve ulice. Uz

⁴⁵ Dujšin 1938: 12.

⁴⁶ *Imenik* 1918: 8.

⁴⁷ *Morgenblatt*, 44/1929, 347, zweite Ausgabe, 19.XII, str.2-3; *Morgenblatt*, 44/1929, 349 21.XII, str.1-2; Josip Kraus, Šandor Alexander wie er wirklich war. *Morgenblatt*, 44/1929, 352: 9-10; *Novosti*, 23/1929, 352, 19.XII., str.9; *Hrvatski radiša*, 1930, I: 11-12; *Jugoslavenski Lloyd*, 1929, 2921; *Jutarnji list*, 18/1929, 6422, 19.II., str.8-9; *Trgovačke novine*, 6/1929, 31:2; *Privreda*, 5/1930, I:1-2; *Privredna revija*, 6/1930, I: 5., itd.

⁴⁸ Dundović 1909: 274.

sve ostalo, Artur je vozačeva sina školovao poslavši ga u Pariz na tehničke studije. "Zahvalnost" je bila neograničena. Po drugoj verziji, je Artur počinio samoubojstvo. Po Arturu i njegovu bratu Milanu još danas Zagrepčani zovu "Maričev prolaz", a nemaju pojma o kojem Mariću je riječ. Zorina kći iz prvog braka koju je očuh adoptirao bila je Blanka Ausch-Marić (Zagreb, 18.IV.1915 — 23.XI.1993). Bila je udata za akademskog slikara Sergija Glumca (Ungvar, 12.I.1903 — Zagreb, 1964), čije je slike i crteže legatom darovala zagrebačkim muzejima. Stanovala je u kući "Slavex", Svačićev trg 13, izgrađenoj prema projektu Viktora Kovačića, a nekoliko godina pred smrt preselila se u starački dom na Selskoj cesti. Kći iz drugoga braka Zore A. bila je Mira Marić. Ona je 1941. zajedno s prvim mužem Milivojevićem uspjela pobjeći u Carigrad, gdje ih je vjerojatno dočekao Arturov brat Milan. Poslije se rastala i preudala za dr. Mirka Rašića (Reichsmann), odvjetnika, emigranta. Mira ud. Rašić umrla je od raka u Kanadi nekoliko godina prije svoje sestre Blanke.

ROD LJUDEVITA A.

Kako što je već rečeno, Ludwig, odnosno Ljudevit A. (Güssing, 5.V.1835 — Zagreb, 1.XII.1910) došao je 1851. u Zagreb na školovanje na Trgovačkoj školi, koju je apsolvirao⁴⁹. U Zagrebu je ostao do smrti — 1864. vjenčao se s vrlo lijepom plavokosom Leonorom (Eleonorom) Weiss (-Beč, 22.VII.1868) iz Veszprema u Ugarskoj, kćerju bogatog Johanna Weissa. Leonora je imala manu koju je vješto skrivala pod svilenim krinolinama koje su se tih desetljeća nosile: bila je naime šepava. Sličila je mnogo francuskoj carici Eugénie i oblačila se kao ona. Dok je njezina priroda bila blaga i mirna, majka i sestra su joj imale vrlo pogani karakter. Bila je vrlo obrazovana, govorila nekoliko jezika, a osobito je voljela poeziju. Najomiljeliji su joj pjesnici bili Saphir, Karl Beck, Schiller, Chamisso, Hammerling, Hacker, Heine i Kauffer, neki još i danas znameniti, a većina sasvim zaboravljena. Leonorin je brat Vizontai igrao značajnu ulogu u ugarskoj politici, bio je veliki župan i dugogodišnji zastupnik u parlamentu u Budimpešti. Poznat je bio po političkim nepodopštinama koje je radi Bosne 1908. izvodio u sprezi s grofom Batthyányjem⁵⁰. Iz braka Ljudevita i Leonore se rodio 1865. prvo sin Viktor, a 1868. drugi sin Erich. Nakon drugog poroda kod Leonore su nastupile zdravstvene komplikacije, pa ju je muž poveo u Beč najboljim liječnicima, ali bez uspjeha, te je ona tamo umrla i bila pokopana na Središnjem groblju (Zentralfriedhof). I Ljudevita, njegovu majku Juliju i tada već pokojnu Leonoru portretirao je 1869. Franjo Mücke⁵¹ — Juliju i Leonoru najvjerojatnije prema sačuvanim fotografijama. No, na portretu je Julija umjesto bijele kapice koju je nosila preko tradicionalnog Scheitla dobila crnu. Možda su obje fotografije umjetniku samo služile kao podsjetnik.

Nedugo nakon Leonorine smrti, u prosincu 1868., Ljudevit, "iz obzira na njegove zasluge koje si steže za ovaj glavni grad braneć i promičuć interese njegove", postaje zagrebački građanin, dobivši diplomu "Zastupništva kraljevskog i slobodnog glavnog grada Zagreba". Godine 1870. ponovno se oženio s Idom Weiss (Karlovac, 25.II.1848 — Zagreb, 7.IV.1927), koja nije bila u rodu s njegovom prvom ženom, iako je nosila isto prezime. Ona je bila kći "Grenzhauptmanna" i zapovjednika serežana, Karlovčanina Maksimilijana Weissa, koji se borio pod banom Jelačićem, sestra ing. Gjure Weissa (- Zagreb, 1939), te rodaka graneigneura Jakoba pl. Weissa od Polne (Polna, 1812 — Zagreb, 1887), koji je 1872. dobio plemstvo, a za kojega je, uz ostalo, Hermann Bollé sagradio dražesnu, neobično koncipiranu villu Weiss (nje već davno više nema,

⁴⁹ Zeugnis von der Hohen Orts sactionirten Agramer Handels-Schule, 24.VIII.1854.

⁵⁰ Südländ 1943: 273.

⁵¹ Švajcer 1977; Schneider 1977.

ostao je tek toponim u sjevernom dijelu Zagreba). Jedna sestrična Ide Weiss bila je žena Frana Folnegovića.

U ovom braku rodili su Gizela, Artur Oskar, Olga i Robert Milan. Ida A. bila je brižna majka, ali je mnogo ljubavi ostalo i za dva sina iz prvoga braka. Idealnije se maćehe nije moglo zamisliti. Kad je jednom prigodom Viktor A. teško obolio, zdvojna Ida je neprestano govorila: “Samo da to ne doživim da Viktor umre prije mene”.

Ljudevit A. posjedovao je nekoliko kuća u Zagrebu: Margaretska (danas Preobraženska) 4⁵², koju je nakon 1862. kupio od nasljednika nekog Josipa Genžića; Potom Vlaška 53 i 55⁵³, koju mu je prodala Amalija Paunović; velike parcele zemljišta južno od željezničke pruge, a istočno od Savske ceste. U njegovoj kući u Margaretskoj ulici, gdje je s njim i njegovom obitelji živjela njegova majka Julija, imao je atelier prvi zagrebački rezbar i medaljer, vrijedni Franjo Kares (1818-1882). Ljudevit je vodio trgovinu “Specerei, Material und Samenhandlung Ludwig Alexander in Agram”⁵⁴, a među ostalom robom prodavao je vojničku opremu i bio dobavljač zagrebačkog i drugih nekih garnizona⁵⁵. Među braćom je važio kao najmanje sposoban i veliki dio imutka izgubio je potkraj 19. st. Kuću u Vlaškoj ulici 53 kupila je Emilija pl. Pomper, a drugu kuću na br. 57 Rudolf Spitzer⁵⁶.

Njegova starija kći, dobra i posvud omiljela Gizela (Zagreb, 2.V.1873 — Samobor, 27.VIII.1952), poznata u krugu obitelji kao odlična gospodarica i vrhunska kuharica, udala se 17.I.1893. za Aleksandra Grünwalda (Varaždin, 11.IX.1859 — 23.III.1918), člana vrlo bogate obitelji koju su nazivali čak “zagorskim Rothschildima”. No, uslijed nekoliko neopreznih financijskih poteza, Grünwald je izgubio veliki dio imutka, pa se obitelj preselila u Zagreb i djelomično ovisila o potpori bogatije braće Jacquesa (Jakoba) i Alberta. Valja spomenuti Albertovu udovicu Zagorku Milku Grünwald (koja se poslije preudala za gradskog fizika dr. Ljudevita Gutschyja), poznatu mecenatkinju zagrebačkih umjetnika⁵⁷, kod koje se u njoj gostoljubivoj kući na uglu Bregbenice (Tomićevoj) ulice i Ilice sastajao cijelo kazalište, glumci, pjevači, glazbenici, režiseri i pisci: Milka Ternina, Zinka Kunc, još kao djevojka, Ivo Vojnović, Ivo Raić, Ivo Dominis-Mirjev, Nikola Škrđić i mnogi drugi. O njoj savršenoj kuhinji pričalo se s divljenjem i nostalgijom dugo nakon njene smrti.

Gizela i Aleksandar Grünwald, živjeli su u Gundulićevoj 18 i imali dvoje djece: kćer Veru udatu Tomić (15.I.1894 — Zagreb 29.VI.1952) i sina, dr. Božidara (Zagreb, 21.I.1899 — 14.X.1985), kasnijeg državnog nadodjetnika, izvanredno zanimljivu ličnost, čiji je život u velikoj mjeri izmijenila dječja paraliza. Božidar (kojem se suškalo da je bio slobodnozidarski meštar) zavrijedio bi nedvojbeno posebnu opširnu biografiju. Potomstvo je ostavila samo Vera Tomić.

Druga Ljudevitova kćerka, vrlo otmjena krasotica Olga (Zagreb, 20.VI.1877 — Beč, 22. VII.1927)⁵⁸, koja se nikada u životu nije glasno nasmijala, jer je to smatrala ne samo nepristojnim, nego čak vrlo prostim, već se uvijek samo blago smiješila, udala se za građevnog poduzetnika i bankovnog direktora Emila (Milana) Eisnera (Zagreb, 1.V.1857 — Beč, VIII.1927), rodaka poznate zagrebačke obitelji Ehrlich. Kao spretan poslovni čovjek Emil je Eisner imao udjela u radu Zagrebačke ledane, Dioničkog društva breganskih ugljenika i u Zagrebačkom dioničkom društvu tvornice opeka. Najviše je novaca zaradio prigodom

⁵² Dundović 1908: 255; Dobronić 1959: 110; kuća je srušena 20-ih godina.

⁵³ Dobronić 1959: 200 — br.53 više ne postoji.

⁵⁴ Obrtovno kazalo br.12/1866; obrtnica 17/2 br.1134; dozvola 17/2 1134; prestaje 31.XII. 1884. 31247; 1.V. 1890. ponovno započeo br.13167; opet napustio 31.X.1890.; 17.XII.1891. opet započeo.

⁵⁵ Preis-Courant der Militär-Mannschafts-Proprietäten des Ludwig Alexander, Agram, Ilica Nro.4, September 1878.

⁵⁶ Dundović 1908: 275.

⁵⁷ Škrđić 1979.

⁵⁸ Njena fotografija objavljena je kod: Grčević 1981: 218, br. 233.

izgradnje Rudolfove vojarnje na kraju Deželićeva prilaza. Olga je uz muža proživjela relativno kratki neveseli život u “zlatnom kavezu”. Imala je sve što joj srce zaželi: ljepotu (kako su se u ono vrijeme samo “lake” žene šminkale, nju je svako jutro frizer potajno vrlo diskretno našminkao), mladost, palaču u Beču (Reisnerstrasse 40),⁵⁹ sa serpentinom na stubama i u kupaoni, te kadom od ružičastog mramora, briljantne diademe, ogrlice i naušnice od velikih bisera, automobile (nekoliko istovremeno, koje je vozio osobni vozač Herr Nagl), nepreglednu količinu lijepih haljina, ali sretna nije bila. Naime, ljubav njena života bio je neki poznati bečki liječnik internist, a ne njezin osorni muž, s kojim nije imala djece. Taj joj je liječnik darovao mali renesansni alabasterni re-ljef Madone s Isusom, koji je visio u njenoj neo-empirskoj spavaćoj sobi. Nekoliko je puta ovjekovječena na platnu. Najbolji je portret, u prirodnoj veličini, izradio njen brat god.1912/14. Naslikao je i njenog muža je naslikao, s mnogo manje ljubavi, ali ga je pogodio psihološki vrlo dobro, reklo bi se da ga je portretirao s “mnogo antipatije”. Olga je umrla god. 1927. od raka, skoro istovremeno kao i njezin muž, dakle blagovremeno, tako da joj nije nakon Anschlusa 1938. bila dosuđena sudbina Hetty iz romana “Der Engel mit der Posaune” Ernsta Lothara. Kako je to najčešće običaj svugdje na svijetu, slijedećih nekoliko godina obitelji Eisner, Ehrlich i nekoliko članova obitelji Alexander i Grünwald natezale su se oko obimnog nasljedstva.

Robert Milan (Emil) (Zagreb, 4.II.1879 — 6.X.1941), najmlađi sin Ljudevita i Ide bio je bankovni činovnik i radio u I. hrvatskoj štedionici⁶⁰. Godine 1910. bio je blagajnik Varaždinske županijske štedionice⁶¹, a neko je vrijeme radio i u Osijeku (poput svoga brata Viktora) kao 1910-13. upravitelj tamošnje mjenjačnice Prve hrvatske štedionice⁶². Potom je došao u zagrebačku centralu kao činovnik bankovnog odjela⁶³. Živio je u Zerjavićevoj 11. Bio je vrlo zaljubljuje naravi, stalno duboko nesretan i pred namjeravanim i javno deklariranim samoubojstvom, kojim je sve oko sebe izluđivao i kojeg su svi ozbiljno shvaćali, dok im nije dodijalo. Kako je bio vrlo muzikalan, posjedovao veliki broj pomno izabranih gramofonskih snimki i odlično svirao violončelo, sve njegove odabranice su također bile glazbeno nadarene. Prvo je bio zaručen s nekom gospojicom Lažanski, pa oženjen s bečkom violončesticom Anitom Ast, kćerkom vlasnika bečke radiopostaje. Druga žena bila mu je 30 godina mlađa šarmantna, duhovita i napadno lijepa plavokosa “Mady”, službeno Helena, rođ. Sinai (Beč, 1910 — Zagreb, 1976), kasnije preudata Šaban i još Fodor, kći jednog bečkog industrijalca pokušstva. Koliko god joj život nije uvijek bio lijep, Mady nikada ni o kome nije izustila ružne riječi: svi ljudi su joj uvijek bili divni! Da je s Robertom izdržala još nekoliko mjeseci, postala bi bogatom udovicom. Tako je nasljedstvo podijeljeno unutar familije.

Robert, kao vrlo obrazovana osoba, neko je vrijeme obnašao funkciju jugoslavenskog konzula u Salzburgu, gdje je prijateljevao s velikim austrijskim romansijerom Stefanom Zweigom. Robert je umro, ne ostavivši potomke, prirodnom smrću, nakon uspostave NDH, u vlastitoj kući, pod zaštitom ministra Tortića.

VIKTOR A.

Najstariji sin Ljudevita i Leonore bio je dr. Viktor A. (Zagreb, 1.V.1865 — 26.III.1934). U prvom, neuspjelom braku, raskinutom 1904., bio je oženjen s

⁵⁹ Danas veleposlanstvo Velike Britanije u Austriji; cf. Dorotheum 1928.

⁶⁰ Imenik 1908: 155.

⁶¹ Imenik 1911: 157.

⁶² Imenik 1912: 157; 1913: 161.

⁶³ Imenik 1914: 155; 1916: 162; 1917: 167; 1918: 181.

privlačnom Osječankom Olgom rođ. Weiss (Osijek, c.1880 — Wien, c.1960), koja se nakon rastave prvo preudala za lakoumnog Oberstleutnanta Rudolfa von Brunnera (sin im je bio Harald von Brunner, poslije II. svjetskog rata austrijski diplomat u Nizozemskoj) i poslije za Obersta Bartelsa von Bartelsburga. Njeni su odnosi s prvim mužem ostali srdačni i prisni, čak je jednom prilikom poslala sina Haralda u Zagreb kako bi se predstavio Viktoru i njegovoj drugoj ženi Ivki. Brat Olge Weiss bio je Otto Vinski (Osijek, 20.III.1877 — ?, 1942), su-prug Štefanije A.

Druga žena Viktora A. bila je ponosna, stasita, šarmantna, ali i rezolutna Ivana (Ivka) rođ. Erben (Petrinja, 21.V.1889 — Zagreb 16.III.1964), kći Franje i Milke rođ. Vukelić, prema tome, sestrična slikara Miroslava pl. Kraljevića. Obje majke su im bile Ličanke, sestre Vukelić. Ivka Erben je namjeravala postati umjetnica, pa je studirala solo pjevanje (sopran) na Bečkom konzervatoriju. Tijekom godina provedenih u Beču stalno se družila s Olgom Eisner rođ. Alexander, te je kod nje upoznala i njenoga brata Viktora, s kojim se poslije vjenčala. Njena umjetnička karijera bila je, nažalost, neobično kratka. Pripremala je Verdijevu "Aidu", ali se ona nije mogla izvoditi zbog odlaska većeg dijela muškog zbora zagrebačkog HNK-a u vojsku. Stoga je intendant postavio opere "Cavalleria Rusticana" i "Krabuljni ples", a Ivka Erben je u vrlo kratkom roku morala svladati obje teške sopranske partije. Santuzzu je otpjevala 18.V., a Ameliju 27.V.1915.⁶⁴, s mnogo uspjeha, ali je uvidjela koliko je težak i nadasve naporan pjevački zanat i odlučila prekinuti s njime. Umjesto toga udala se za državnog nadodvjetnika Viktora A. i s njim proživjela do njegove smrti.

Znala je pripovijedati da nikada nije imala sreće (što nije bila istina, jer je uvijek bila vrlo privlačna) — navodno, kad su u modi bile punašne žene, ona je bila strašno mršava, a kad je ideal postala tanka i vitka žena, ona se razbujala. Pod stare dane nikada nije nosila tamne boje, nego je govorila: "Ja ne tajim svoje godine, niti bojim kosu, ali crno neću nositi." Sabirala je starinski namještaj, kipeve i slike, te druge antikvitete. Stan joj je izgledao kao raskošni mali muzej. Među vrlo kvalitetnim drvenim polikromiranim svetačkim baroknim kipovima zbirke bilo je i nekoliko koje je dobila od svog ujaka Ivana Vukelića, župnika u Velikoj kod Požege, kad je za uzvrat za crkvu sv. Augustina darovala nekoliko novijih oltara. Sluteći da nadolaze teška vremena Ivka A. preselila se neposredno pred početak II. svjetskog rata iz velikog stana na Trgu N. 12 u mnogo manji u Ilici 49 (Obrtni dom). Već onda su se neki od stanara nadali da će kao Židovka biti izbačena i otpremljena u logor, no budući da je bila "Arijevska", što ovi opet nisu znali, nitko je nije smio dirnuti. Odmah 1946. su vjerojatni ti isti ljudi, ovaj put prurušeni kao "aktivisti" na jednom sastanku kućnog savjeta strašno napadali "jednu drugaricu koja se sama širi u jednom trosobnom stanu, dok mnogobrojna radnička djeca plaču u vlažnom podrumu". Tamo nazočna "Presvijetla" Ivka A. hrabro se ustala u onda zabranjenom i opasnom punom sjaju svog "perzijanera" (tzv. "židovske narodne nošnje") i nakita i rekla: "Ta gospođa, o kojoj je riječ, to sam ja!" Drugi je dan na ulici pukim slučajem srela pravniku Radu Šurbatovića, Crnogorca, starog komunistu i vrlo zanimljivu, pomalo misterioznu ličnost, te ga sasvim zdvojna zamolila da se k njoj doseli kao podstanar, kako bi je zaštitio. Kad je sustanarska obitelj "in spe" pozvonila na vrata, R. Šurbatović je djelotvorno obavio svoj posao.

Jednom drugom prigodom je Ivka A., prisiljena prodati antikvitete iz svoje zbirke, kako bi zadržala predratni životni standard, u čemu je kao rijetka među "milostivama" i uspijevala, primila u posjet ženu nekog zapadnonjemačkog ministra. Kad je Njemica izrazila sumnju u autentičnost nekog predmeta bila je od-

⁶⁴ Benešić 1926: 12.

mah izbačena iz kuće uz komentar: “Ako ste vi žena jednog ministra, ja sam žena jednog državnog prokuratora”. Ivka A. umrla je pod nerazjašnjenim okolnostima, vrijednim jedne Agathe Christie ili Alfreda Hitchcocka, navečer 16.III.1964. u svom stanu.

Viktor A. se školovao u Zagrebu i Senju (kamo su se slali loši đaci). S ujakom Vizontajem, bratom pokojne majke Leonore, održavao je povremene kontakte. Studirao je pravo i započeo karijeru kao sudbeni pristav pri Kotarskom sudu u Vukovaru⁶⁵. Moglo bi se pretpostaviti da je kasnije bio član neke slobodnozidarske lože. Već oko 1900. bio je zamjenik državnog odvjetnika u Zagrebu sa stanom u Šenoinoj¹⁶⁶. Ubrzo je premješten u Osijek za državnog odvjetnika⁶⁷, a 1915. dolazi u Zagreb za državnog odvjetnika⁶⁸. Kraljevska zemaljska vlada postavlja ga 1913. za člana Hrvatskog kazališnog društva u Osijeku te imenuje u eksekutivni odbor. Bio je i pročelnik umjetnika⁶⁹. Budući da je bio vrlo lijep i naočit muškarac, to su mnoge, kako zagrebačke, tako i osječke dame hrlile na sudsku galeriju, u auditorij, kako bi mogle promatrati njegov pledoaje. Niti Viktor, a ni njegov brat Erich nisu posjedovali nikakvih nekretnina, nego su živjeli od plaće.

Prije i za trajanja krvavog I. svjetskog rata Viktor A. je preko svog prijatelja bana Ivana pl. Škerleca doista bio moćan u Hrvatskoj. Godine 1917. Viktor A. odigrao je važnu ulogu u poznatom događaju — oslobađanju nedužnih i lojalnih, a za veleizdaju krivo optuženih ljudi. Otišao je u audijenciju caru Karlu i podnio mu opsežan referat iz kojega je bilo očigledno da su se optužbe austrijske Generalne uprave u Srbiji protiv skoro cijelog stanovništva i mnogih uglednih ljudi i političkih vođa u Ugarskoj i Trojednoj kraljevini 1916/17. zasnivale na vrlo nespretno falsificiranim dokumentima, koji su govorili o njihovoj navodnoj potajnoj špijunaži u korist Kraljevine Srbije, odnosno “Narodne obrane”. Osnovni dokumenti za optužbu bila su 2 falsificirana popisa, jedan s 386 imena iz Hrvatske i Slavonije, kojega je kolovoza 1914. austrijskim organima “posudio” Nikola Tausanović, službenik srpskog ministarstva financija, a drugi, navodno nađen kod Pašića. Prvi dokument sadržavao je i imena ljudi preminulih između 1880. i 1901., dakle, davno prije osnutka Narodne obrane! Drugi ljudi s popisa su pak nosili prezimena koja su doduše zvučala srpski, a bili su katolici, Hrvati, čak i Starčevići pristalice. Dodatne dokaze o veleizdajničkim stavovima pojedina policiji su donosili agenti, koji su se pokazali kao sasvim nepouzdana. Milada Paulová, poznata profesorica suvremene povijesti na Karlovom sveučilištu u Pragu 20-ih i 30-ih godina je tom postupku, kako je ona nazvala “Viteštvu dr. Viktora Alexandra” posvetila dosta vremena i prostora.

Viktor A. umro je od karcinoma 1934., nakon što ga je pokušao prekasnom operacijom spasiti jedan znameniti bečki internist, velika ljubav njegove sestre Olge. Budući da je još oko 1900. prešao na katoličku vjeru, veličanstveni sprovod je predvodio jedan od zagrebačkih posvećenih (pomoćnih) biskupa uz asistenciju i pjevu zbora. Njegovo je tijelo položeno u kripti Bolléove kapele Krista Kralja na Mirogoju.

ERICH A.

Drugi sin Ljudevita i Leonore A. bio je Erich (Zagreb, 21. III. 1868 — 23.IV.1945). Kao mali je bio ono, što bi se reklo, “vrlo živo dijete”, te je i ocu, maćehi i cijeloj obitelji priređivao nebrojena neugodna iznenađenja. Jednom

⁶⁵ Imenik 1894: 155.

⁶⁶ Imenik 1900: 215; 1901: 219; Hartman 1902.

⁶⁷ Imenik 1908: 88; 1911: 86; 1912: 85; 1913: 30; 1914: 87.

⁶⁸ Imenik 1916: 91; 1917: 88; 1918: 94.

⁶⁹ Imenik 1913: 141; 1914: 136.

se prilikom, preskakujući nekakvu željeznu ogradu, poskliznuo i zapeo na oštrom željeznom šiljku, koji mu je probio podbradak i ušao u usta. Drugom prigodom je s otvorenim kišobranom kao padobranom skakao s krova obiteljske kuće u Margaretskoj 4, koja je srećom bila jednokatnica, pa posljedica nije bilo. Jednom je stari Ljudevit A., vraćajući se kući, pred kućom vidio veliko mnoštvo kako gleda gore: na dimnjaku kuće je njegov drugorođeni sin pravio akrobacije. Kad je god.1880. Zagreb pogodio onaj jaki potres u kojemu nitko nije smrtno stradao (možda bi jedina žrtva bio jedan od Alexanderovih, no preko kreveta u kojem je spavao pala je velika slika i tako ga zaštitila od žbuke), cijela je obitelj Ljudevita A. napustila Zagreb i pobjegla u Karlovac. Erich, kojem su tada stradali njegovi kućni ljubimci zamorčići, je s kolodvora pobjegao natrag kući, a da to u silnoj konfuziji nitko nije zapazio, i poharačio smočnicu. Pojeo je koliko je god mogao od najfinijeg kandiranog voća, a staklenke bacio na pod. Nakon toga je otišao na kolodvor i prvim se vlakom prokrijumčario u Karlovac i opet neopaženo pridružio porodici. Kad je opasnost prestala svi su se vratili u Zagreb, a mama Ida se stalno čudom čudila: “Kakav je to čudan potres, koji je uništio samo moje najbolje kandirano voće, a ne povidl?”.

Osobiti jar i zgražanje zagrebačkih Židova mali je Erich katkada izazivao sjedeći na ogradi sinagoge u ulici Marije Valerije (danas Praška) i pred svima koji su u nju ulazili slaviti Erev Šabat, demonstrativno jeo trefe hrenovke ili safalade. Godine 1889. Erich A. zatražio je da bude “otpušten ispod očinske vlasti”, na što je njegov otac ipak pristao i predao mu 4000 forinti na vlastitu upravu. Kako Erich nije nikada imao afiniteta prema židovskoj vjeri, napustio ju je čim je to mogao. Dana 11. siječnja 1891. pretao se zvati Samuelom, i kršten je Franjo Erich Waldemar. Krstio ga je brezovički župnik i podarcidakon Antun Pinterović, brat osječkog gradonačelnika, a stric poznatog arheologa dr. Danice Pinterović. Krsni kumovi bili su poznati zagrebački građani Franjo Sollar (o kojemu se pričala anekdota da je ujutro oko 11 zvao ženu s ceste da mu baci ključ od kuće, jer da ide na “gablec”) i njegova bračna družica Slava i ljekarnik Ziga Mittelbach. Obitelj Alexander je ovo primila s velikim šokom, pa je tugovala kao da je umro. Poslije se sve to zaboravilo i opet su odnosi bili najbolji.

Erich A., najmanje lijep među svom braćom, bio je relativno niska rasta (170), vitak, rano ćelav, ali vrlo dlakav po cijelom tijelu, s brčićima, i veliki športaš. Posjedovao je jedan od prvih bicikla s jednim velikim i jednim malim kotačem u Zagrebu (“Militair bicycle zvan Alice”), kojeg je kupio kod Sollara za 200 forinti 1886. Sačuvan je njegov detaljno vođeni biciklistički dnevnik iz vremena 1886-1890., s točno navedenom pređenom kilometražom. Među većim pothvatima valja spomenuti put u Trst (preko Rijeke tamo, te natrag preko Ljubljane) 1887., te turu Zagreb-Karlovac-Rijeka-Pula-Trst-Venezia-Udine-Gorica-Ljubljana-Novo Mesto-Zagreb od 16. srpnja do 20. rujna 1890.⁷⁰ Spomenutu turu vozio je zajedno sa Zagrepčaninom Mirkom Botheom (1867-1943) i Samoborcem Mirkom Kleščićem, članovima Prvog hrvatskog društva biciklista (Preradovićev trg 2) kao i on sam⁷¹. Ovjekovječeni su na poznatoj fotografiji braće Varga iz 1887.⁷², koja je našla mjesta i na Šenoinom spomeniku u Vlaškoj ulici.

Maturirao je 1887. na realnoj gimnaziji u Zagrebu. U isti su razred išli i kasniji poznati zagrebački kanonik Janko Barlé i ministar Otto Frangeš. Studirao je 1888/89-1890/91. tehniku (kemiju) na Technische Hochschule u Beču, zatim u Zagrebu, i u Giessenu (Ludoviciana). Doktorsku diplomu stečenu u Giessenu 1899. mu je Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu

⁷⁰ Jajčević 1985.

⁷¹ Jajčević 1985.

⁷² Zagreb 1900: 217; Grčević 1981: 108, br.101; objavljučana više puta i u dnevnim novinama.

nostrificirala nakon nekih komplikacija. Naknadno je još 1895. kod Gjure Arnolda položio pedagogiju. Studirao je i još jednom doktorirao, ovaj put filozofiju u Budimpešti (1900). Kako je oduvijek pokazivao veliko zanimanje za putovanja neobičnim zemljama, pokušao je u nekoliko navrata između 1891. i 1897. dobiti mjesto u Belgijskom Kongu. Pisao je u tom smislu i Dragutinu Lermanu⁷³ koji je kasnije postao rođak njegove šurjakinje Ivke, žene Viktora A. Belgijske vlasti “Etât Indépendant du Congo” uvijek su odbijale njegove molbe, jer naravno nisu imale ni najmanje želje da im se jedan austro-ugarski građanin tamo šeće i bude svjedokom strahota koje su kolonijalne vlasti za vladanja beskrupuloznog Leopolda II. činile nad domorodačkim stanovništvom. Umjesto u Kongo otišao je onda u Bosnu.

1892. je stigao u Bihać i počeo raditi kao suplent na Trgovačkoj školi (do 1893.), 1893-98. u Trgovačkoj školi u Sarajevu, 1898/99. u Trgovačkoj školi u Bihaću, 1899-1910. bio je suplent, pravi učitelj i profesor na Velikoj realci u Banjoj Luci⁷⁴, a od 1910. do 1920. profesor i upravitelj Velike realke Franje Josipa I. u Sarajevu⁷⁵. Predaje matematiku, kemiju, fiziku, zemljopis, krasnopis, prirodopis, znanost o građevnim materijalima — i među prvima u Bosni i tjelovježbu (“gombanje”) između 1899. i 1910. Od 1910. do 1920. je kao honorarni nastavnik predavao kemiju, zemljopis i znanost o građevnim materijalima na Državnoj srednjoj tehničkoj školi u Sarajevu⁷⁶. Njegove zasluge na području kemije u Bosni proučavao je ing. D. Murko iz Sarajeva. O svemu govore razna školska izvješća i godišta “Bosanskog glasnika”. Godine 1911. uredio je islamski srednjoškolski konvikt u Banjoj Luci.

U Bosni se kreće u vrlo zanimljivom društvu, počam od ministra Benjamina Kallaya, zapovjednika baruna Johanna Appela, preko domaće stare bosanske aristokracije i fakultetski obrazovanih ljudi (Esad-efendija Kulović, pjesnik Riza-beg Kapetanović Ljubušak, političar Adem-aga Mešić, Džemaluddin Čaušević i drugi), do “kuferasa” (arheolozi Ćiro Truhelka, Vaclav Radimský, Carl Patsch, Mihovil Mandić, Kosta Hörmann, Franz Fiála, jezikoslovac Petar Skok, August pl. Tartaglia, pravnik dr. Ivo Pilar, slikari Ludwig Hesshaimer i August Regal i drugi). Kako je napisao dr. Kesterčanek: “Ali dr. Erika Aleksandra nije samo zanosila njegova dužnost kao nastavnika, on je bio i veliki prijatelj prirode, a pogotovo one u divnim krajevima Bosne. Krasota prirode, život, običaji i ljudi toliko su ga impresionirali, da se on kao rođen zagrebačanin ubrzo saživio s onim elementom, u kojem se toliko kretao, da se iz njega izkukuljio pravi pravcati Bosanac i takav je ostao do konca života. — Bio je izvrstan poznavać prilika u Bosni. Bila je prava slast slušati, kad je na svoj način iznosio razne zanimljive anekdote i epizode, koje je bilo sam dočivio bilo opet čuo od drugih pripoviedati.” Bilo je mnogo njegovih učenika koji su ga se živo sjećali i 50 godina poslije njegova odlaska iz Sarajeva. Jedan od njegovih omiljelih banjo-lučkih đaka bio je kasniji poznati zagrebački zlatar Robert Salzberger.

Društveni je život u Bosni tada bio vrlo intenzivan. Igrao se tenis, ručalo se i večeralo kod baruna Appela i baruna Benka. U Banjoj Luci je August pl. Tartaglia sa svojom ženom (nadimak joj je iz milja bio “Šlaga”) često priređivao maskirane plesove. Jednom se Erich A. presvukao u bulu i tako krenuo sokacima prema kući u kojoj su Tartaglinski živili. Za njim su krenula dvojica austrijskih vojnika i nakon dužeg utrkivanja dostigli su “bulu”. No kad su na svoj užas vidjeli da ima ogroman nos i da je još k tomu brkata, jedan od

⁷³ Mirnik 1971.

⁷⁴ Jedanaesti izvještaj 1906: 12; Dvanaesti izvještaj 1907: 23; Trinaesti izvještaj 1908: 5; Četernaesti izvještaj 1909: 5.

⁷⁵ Bosanski glasnik 1913: 194, 196; Deseti izvještaj 1916: 12; Jedanaesti izvještaj 1917: 18; Dvanaesti izvještaj, 1918: 22.

⁷⁶ Spomenica 1929: 33.

njih je s užasom kazao: “Ist dös a grausliches Luder!” (Kako je ovo jeziva baba). Zatim su nestali u suprotnom smjeru.

Jednom je drugom prigodom Erich A. bio na dopustu u Zagrebu, pa je jednog lijepog dana otišao na izlet u Lepoglavu. Otišao je pred kaznionu i tamo se najavio kao Dr. Alexander. Svi su, uključujući potpuno iznenađenog upravitelja kaznionice pomislili da je riječ o njegovom bratu Viktoru, državnom odvjetniku, pa je nastala prava panika. Dr. Alexander je obišao i razgledao cijelu kaznionu, ukorio kuhare da je hrana loša, i dobio poštenu riječ da će se sve svakako poboljšati. Razgovarao je i s kažnjenicima u njihovim ćelijama. Jednom je ubojici rekao: “Znam ja da si ti dobar čovjek”, našto se okorjeli zločinac rasplakao kao ljuta godina. Nakon detaljne inspekcije i ukora svima uljudno se pozdravio i oputovao natrag u Bosnu. Nekoliko dana kasnije brat Viktor mu šalje pismo s pitanjem: “Nisi li ti nekom nesrećom nedavno bio u Lepoglavi?”

Erich A. je volio putovati. Upoznao je Austriju, Njemačku, djelomično Mađarsku, a 1906. posjetio je Bukurešt, Constancu, Carigrad, Brusu i Sofiju. Čak nakon atentata u Sarajevu, 1914. je krenuo na put brodom “Szapary” po Sredozemlju (Sjeverna Afrika i Italija: Rijeka-Solin/ sv. Kajo-Bari-Catania-Siracusa-Malta-Bengazi-Tripolis-Tunis-Palermo-Milazzo-Messina-Rijeka), ne sluteći zapravo da bi mogao izbiti svjetski rat. U Tunisu ga je William Freeman, nekadašnji britanski konzul u Sarajevu na vrijeme upozorio da će biti objavljen rat, pa je brod na vrijeme krenuo iz luke, i tako izbjegao zarobljavanje. Talijani koji još nisu bili promijenili stranu, ponašali su se mnogo gore, jer u Milazzu brodu nisu htjeli dati ugljena. Došavši nakon svih uzbudjenja u Rijeku, odmah po iskrcavanju pritvorili su ga te ga je policija preslušavala kao špijuna, a iz zatvora ga mora spašavati bankovni direktor Mirko Pucek, rođak njegove žene Katarine.

Školski je savjetnik postao 1916. Ravnatelj Velike realke Franje Josipa u Sarajevu bio je kratko, jer su ga nove srpske vlasti kao “austrijsku perjanicu” odmah smijenile. Nakon povratka u Zagreb 1920. — njegova je obitelj već koncem 1918. napustila Sarajevo — postaje 1923. upravitelj Tehničke srednje škole u Zagrebu (do 1933), te u dva navrata upravitelj Obrtne škole (1922, 1928)⁷⁷. S kolegama na obim zagrebačkim školama bio je u najboljim odnosima, osobito se družio sa Slavoljubom Patriarchom i sa slikarom Milenkom D. Gjurićem. Karlo Mijić (1887-1964) ga je i portretirao 1914/15.⁷⁸

Vrlo je intenzivno sudjelovao u radu Zagrebačkog zbora, Društva inženjera i tehničara. Dr. Vladimir Kesterčanek je na sprovodu Erichu A. rekao: “Pred očima imao je svagda, da zavod, koji stoji pod njegovom upravom, podigne na visinu sličnih stručnih zavoda u drugim naprednijim zemljama. Oko toga radi on neumorno: stavlja prijedloge, izrađuje potrebne elaborate, drži predavanja, sudjeluje u raznim odborima i anketama i piše o tome članke i razprave. Istina, samo jedan dio njegovih liepih zamisli vidio je u stvarnosti, ali krivnja nije bila na njemu, nego u tadašnjim obćim prilikama, koje su kočile rad u razvoju hrvatskog stručnog školstva. — Dr. Erik Aleksander kao profesor, a pogotovo kao ravnatelj daje na osnovu svoga dugogodišnjega školskog i stručnog rada pravac u odgoju mladeži, koja mu je povjerena. On se svagda drži načela, da učenik stručne srednje škole treba da za svoga školovanja stekne ne samo stručnu naobrazbu u praktičnom i teoretskom pravcu, potrebnu za život, nego da i razvije sve one vrline, koje čine podpuna čovjeka. Njegov otmen postupak prema mladeži i zanimljiv i privlačiv način predavanja, kojim je znao mladim

⁷⁷ Ne poznavajući dovoljno tadašnje prilike i ljude, gđa Tatomir, koja se pozabavila povješću Obrtne škole, odnosno sadašnje Škole za primijenjenu umjetnost, misli da je direktor Obrtne škole valjda postao jer je bio brat slikara Oskara Artura, koji u ono vrijeme uopće nije ni stalno živio u Zagrebu i nije imao nikakvog utjecaja! — Tatomir 1993: 30, 59-65, 68-70.

⁷⁸ Begić 1983, kat. br. 5.

dušama probuditi zanimanje za predmet, koji im je predavao, mnogo su ga u tom pomogli da predobi za sebe srca povjerene mladeži, koja je u njemu gledala ne samo dobra učitelja nego i dragog prijatelja. Osobito mu je bilo do toga, da đaci u praksi gledaju i vide ono, što su na predavanjima naučili. U tu svrhu on organizira mnogo vrlo uspješnih izleta u bliže i dalje krajeve i zemlje.”

Erich A. je napisao veći broj objavljenih i neobjavljenih radova s područja kemije, industrije željeza, rudarstva i ispitivanja živežnih namirnica (npr. “Industrija željeza u BiH”; “Industrija željeza na postojeće i buduće u BiH”; “Uputa u ispitivanju životnih namirnica”; “Otkrića na polju kemije u zadnjih 10 godina”; “Rudokop Ljubija u Bosni”; “Istraživanje crnih vina”; “Lösungen von Salzen in wasserfreien Lösungsmitteln” — nagrađena). Bio je predsjednik brojnih ispitnih komisija u BiH, kasnije u Hrvatskoj, a i šire, član, odbornik i sudac u desetak društava (Hrvatski glazbeni zavod, Sveta Cecilija, Crveni križ, Napredak, Filharmonija, Društvo inženira i arhitekata itd.), zaprisegnuti sudski vještak, te promicatelj Zagrebačkog zbora. Za vrijeme I. svjetskog rata pomagao je pri liječenju ranjenih vojnika u sarajevskim bolnicama, te ga je pokrovitelj Austro-ugarskoga crvenog križa nadvojvoda Leopold Salvator odlikovao Redom Crvenog križa.

God. 1907. (2.II.) Erich A. vjenčao se u zagrebačkoj crkvi sv. Katarine s Katarinom rođ. Kolar (Vrhovine, 14.I.1879 — Zagreb, 2.X.1966)⁷⁹, kćerju kraljevskog nadšumarnika Ivana Kolara (Đurđevac, 21.I.1845 — Zagreb, 18.I.1910) i Julije pl. Borota od Budabrana (Petrinja, 27.VII.1854 — Zagreb, 12.XII.1930). Katarina A. pripadala je prvoj ženskoj generaciji Hrvatica, koje su imale mogućnost pohađati gimnaziju (Ženski licej u Zagrebu) i maturirati 1897. Među profesorima bili su joj vrsni Marija Jambrišak, Hugo pl. Badalić, Ivan Stožir i Natalie Wickerhauser. Bila je osobito načitana osoba i njeno je obrazovanje bilo veliko. Savršeno je govorila njemački, francuski i engleski. Isto je tako odlično svirala glasovir, te je kao učenica profesora Milana Fabkovića prva u Zagrebu, s osobitim uspjehom odsvirala Griegov koncert za klavir i orkestar u dvorani “Kola”. Po otmjenom, diskretnom ponašanju i visokim čudorednim standardima bila je pravo utjelovljenje velike dame 19. stoljeća — kad ju je u njenoj visokoj starosti upoznao jedan stranac odmah ju je prozvao “La vieille dame d’autrefois” — kakvih već desetljećima više nema na ovome svijetu i neće biti. Nikada nije odlazila frizeru i nikada se nije našminkala u životu. Ogovaranje i “small talk” bili su joj sasvim strani. Rodila im se kćer, dipl. ing. chem. Katarina (Banja Luka, 25.XI.1907 — Zagreb, 29.III.1968), koja se mnogo bavila higijenom i medicinom rada, te balneologijom. Kada su u travnju 1941. uvedeni rasni zakoni, Erich A. radi obveze nošenja židovske zvijezde nije više izlazio iz kuće — i Vladko Maček u memoarima opisuje kako je u Zagrebu viđena jedna časna sestra označena žutom zvijezdom. Iako je bila riječ o miješanom braku, nije se znalo kako će to sve završiti, pa se Erich A. obratio starom prijatelju Adem-agi Mešiću (“Starom Turčinu” — der alte Türke — kako ga naziva Edmund Glaise von Horstenau u svojim zapisima). On je kratko vrijeme je za njega i cijelu obitelj isposlovao sva prava koja su tada pripadala osobama “arijskog” podrijetla. Tada je opet, sve rjeđe počeo izlaziti iz kuće. Kad je umro neposredno pred konac rata, sprovod mu je bio ogroman. Stella Csaszar, sestra Ervina Weissa, rekla je zadivljeno: “Nitko ne bi rekao da je to sprovod jednog Židova”.

⁷⁹ Njene fotografije objavljene su kod: Grčević 1981: 112, br.103; 214, br.229.

ARTUR OSKAR A.

Akademski slikar, profesor Oskar Artur A. (Zagreb, 20.II.1876 — Samobor, 16.IV. 1953) nažalost spada među skoro sasvim zaboravljene hrvatske slikare — “Nemo propheta in patria sua” — a to da je bio hrvatskim slikar ne samo da nikada nije skrivao, nego je uvijek isticao. A dok je bio u punom naponu snage neki kritičari su naglašavali da je “svojom posebnom tehnikom, rafiniranošću sredstava i luminoznošću boja nadmašio prvake neoimpresionizma”⁸⁰ i pisali o rasplinutim linijama, rastvorenim obrisima u mekom i treperavom, blistavom zraku⁸¹. Kod nas se njegovim radom bavila Božena Šurina⁸², a daleko je poznatiji u Austriji, odnosno Beču, nego u Zagrebu⁸³. Tako je još 1912. njegova velika slika “Zemljoradnici” otkupljena za Austrijsku galeriju, danas u Belvederu. Određeni broj njegovih slika posjeduje Peter Chrastek u Beču. Isto se tako veći broj njegovih slika nalazi u Buenos Airesu. U Zagrebu, osim po privatnim kućama, postoje njegove slike u Modernoj galeriji i Muzeju grada.

Osnovnu je školu i gimnaziju pohađao u Zagrebu i maturirao 1892⁸⁴. Već se vrlo rano, s nepunih 14 godina, odlučio posvetiti slikarstvu. Prva slika bila mu je vrlo uspješna hrvatska seljačka kuća. Kao vrlo talentirani mladić Artur je, protiv očeve volje, koji ga je htio poslati u kadetsku školu u Karlovac, i usprkos obilatim batinama, pobjegao i otišao, većim dijelom pješice, u Pariz. Između 1894. i 1896. godine studirao je slikarstvo kod nekoliko vrhunskih slikara, te ponovno oko 1900. na Académie Julian, te kod talentiranog Eugène Carrièrea i još glasovitijeg Jamesa McNeila Whistlera. U Parizu provodi vrlo zanimljivi život, iako je uglavnom bez novca. Ispočetka spava u kutu dvorane za crtanje, a imućniji kolege mu donose kruha. No, tamo je među velikom broju znamenitih ljudi upoznao Eugena Zolu, kojeg je u nekoj kavani portretirao perom, kao i Oscara Wilde-a. Navodno je kod njega u sobici stanovao neko vrijeme i Antun Gustav Matoš, koji i u pismima od 30.XI.1899. Kosti Hörmannu, jednom od osnivača Zemaljskog muzeja BiH⁸⁵, te 28.XII.1899. Vladimiru Tkalčiću, kustosu Arheološkog muzeja u Zagreb⁸⁶ opisuje kako se druži sa slikarom Alexanderom. Tada je iz Pariza Matoš pisao prikaze o pariškoj Svjetskoj izložbi⁸⁷. Između ostalog kaže: “Šteta da nije ovdje Aleksanderov sopstveni portrait u kojem kraj Whistler-Carrièreevog načina ima mnogo suptilne opservacije”. Uz to citira i nepovoljne komentare nekih zagrebačkih dama o svakoj od nogu Alexanderove nage crvenkose “Salome” velikog formata, danas u privatnom vlasništvu u Zagrebu.

Artura je već tada zapazio Izidor Kršnjavi i u dnevnik je o njegovu sudjelovanju na izložbi “Hrvatski salon” Društva hrvatskih umjetnika 1898. napisao: “Zanimljiva je pojava na toj izložbi bio Arthur Alexander. Ja sam onda napisao njemu i Kovačeviću pripomenak: ovi mladići neka znadu da i umjetnost ima svoje groblje na kojemu leže pokopani lijepi talenti, koji nisu znali doći do bistre mišljenja i jakosti volje”⁸⁸.

Izgleda da je Artur A. na veliko lomio djevojačka srca. Jednog je lijepog dana osvanuo u Zagrebu s prekrasnom mladom Francuskinjom, kćerkom nekog znamenitog pariškog advokata, koja je pobjegla iz roditeljske kuće. Idila je trajala jedno ljeto u iznajmljenoj seljačkoj kućici u Šestinama, a kad je mlada dama ostala u drugom stanju, Artur je odjednom nestao u nepoznatom smjeru.

⁸⁰ L.Heveschy, citirano po B. Šurini.

⁸¹ R. Muther, citirano po B. Šurini.

⁸² Šurina 1983, 1986 — s obimnom bibliografijom.

⁸³ Schmidt 1980: 29-30; Die Vertreibung des Geistigen, 1985: 172; Die verlorene Moderne 1993: 80, 237.

⁸⁴ Zbornik klasične gimnazije 1957: 1041, tabla između str. 865-866; Mozetić 1959: 304.

⁸⁵ Matoš 1973, XIX, Pisma I.

⁸⁶ Matoš 1973, XX, Pisma II.

⁸⁷ Pariz 11.V. i 15.V.1900, u: Matoš 1979, III: 146; 151.

⁸⁸ Kršnjavi 1986: 429.

Njegov je otac Ljudevit, izvan sebe radi velikog skandala i neugodnosti, poslao sirotu djevojku ocu u Pariz, gdje se poslije rodila djevojčica. Pariški je pak "maître" zatražio od Artura pismenu izjavu da nikada neće pitati za dijete, ni tražiti ga. Nekoliko godina kasnije u njega je smrtno bila zaljubljena plesačica bečke carske i kraljevske opere Lizzy Kieselshausen, od koje postoji nekoliko portreta, a s njom je otputovao u Veneciju, na Lido. U njegovu bečkom ateljeu jedna se gospođa zbog nesretne ljubavi pokušala ubiti. Pričalo se i o nekoj našoj lijepoj dami koja je služila kao model, s njom je O.A. također imao više no prijateljske odnose. Sin te gospođe je nekim čudom, kad je odrastao, postao vrlo poznati hrvatski slikar.

Godina 1898/99. studij je nastavio u Akademie der Bildenden Künste kod Franza Rumplera i Franza von Matscha. Od 1897. više godina djeluje u Zagrebu. Te godine zajedno s Robertom Auerom, Ivom Bauerom, Vlahom Bukovcem, Menci Clementom Crnićem, Belom Csikos-Sessionom, Robertom Frangeš-Mihanovićem, Ferdnom Kovačićem, Viktorom Kovačićem i Rudolfom Valdecom osniva Društvo hrvatskih umjetnika, kojemu je Bukovac bio prvi predsjednik. Sa svim tim umjetnicima Alexandra veže dugotrajno iskreno prijateljstvo. Događalo se da se neke njegove nesignirane slike prodaju kao da su Bukovčeve. Postoje i fotografije posjete tih hrvatskih umjetnika velikom meceni barunu Vranczyanyju u njegovom dvorcu u Oroslavlju⁸⁹. S druge strane, Oskar A. je od 1908. i jedan od najaktivnijih članova bečkog umjetničkog društva Hagenbund. Ne napuštajući ni Zagreb, a ni Samobor, gdje je kasnije sagradio kuću, preselio se u Beč 1905. i tu je boravio sve do 1938. Atelje mu je bio u Tegethoffstrasse 1, a od 1920. stanovao je u Rodaunu kod Beča — prvi susjed mu je bio veliki austrijski pjesnik Hugo von Hoffmansthal. U vili u Rodaunu je smjestio i svoju veliku zbirku umjetnina. O. A. oženio se s vrlo lijepom, mladom, stasitom, vedrom i duhovitom Njemicom Gerdnom rođ. Schneefuss (Beč, 30.V.1899 — Samobor, 1991), rodom iz Sudeta i s njom je imao kćer Liselotte (25.I. 1922 — Samobor, 14.XI.1978) koja je ostavila potomstvo.

Godine 1912. Hrvatska zemaljska vlada imenovala ga je za profesora likovne umjetnosti, ne samo zbog zasluga u promicanju hrvatske umjetnosti i širenja hrvatske kulture, nego i zbog prijateljstva s banom Slavkom pl. Cuvajem. U vrijeme I. svjetskog rata Artur A. je vojni slikar — po vlastitu izboru — i vratolomno leti zrakoplovom po mnogim frontovima, npr. onima na Soči i Piave, gdje izvlači štafela i po rovovima i pod kišom metaka i granata skicira kompozicije koje kasnije prenosi na platno. Jednom prilikom je čudom ostao živ na uporno bombardiranom sletilištu kod Monte Daniele, lakše je ranjen u desnu nogu i opečen. Sav vrijedan materijal nastao tijekom I. svjetskog rata, na stotine snažnih i efektnih ulja, pastela i crteža, od kojih su neki prava virtuozna remek-djela, čuva se u Vojno-povijesnom muzeju (Heeresgeschichtliches Museum) u Bečkom arsenalu. Nešto od toga je izlagano prigodom zrakoplovne izložbe 1973. zajedno s brojnim portretima avijatičkih časnika. Slikanjem na frontu zaslužio je u lipnju 1918. odlikovanje reda Franje Josipa I. s vojnom oznakom.

Nakon I. svjetskog rata je i nadalje tražen i portretira brojne suvremenike, kako u Zagrebu, tako i u Beču. Zapaženi su bili portreti patuljastog austrijskog kancelara dr. Engelberta Dolfussa, njegove majke, dr. Vladka Mačeka i mnogih drugih, sve do Josipa Broza Tita, kojeg je slikao 1948. dok je navodno bio u posjeti sestri na Gizniku u Samoboru.

Kao slikar (bio je i kipar, o čemu svjedoči monumentalni, vrlo kvalitetan mramorni reljef nad grobnicom obitelji Siebenschein u arkadama na Mirogoju) donekle je neujednačen. Prednjači kao vrstan portretist — najbolji mu je portret

⁸⁹ Zagreb 1900: 225.

sestre Olge iz 1912/14.⁹⁰ — a izradio je vrlo veliki broj portreta južnoameričkih bogataša, od kojih su neki još jednom preko oceana slani u Beč, kako bi ih umjetnik signirao. Oca je portretirao u nekoliko verzija: od zadovoljnog starijeg gospodina sve do studija bolesnog starca na odlasku s ovog svijeta. Neki od aktova, osobito oni iz mladih slikarevih dana, vrlo su dobri. U određenoj mjeri zaostaje kao slikar krajolika i mrtve prirode. Na početku karijere slika pod utjecajem francuskih impresionista⁹¹. U poentilističkoj maniri slika potkraj pariškog studija i u vrijeme nastavka studija u Beču (akt “Načena”, 1902.). Tijekom plodne karijere u Beču je slijedio sve smjerove slikarstva, od impresionizma, neimpresionizma, poentilizma do secesije. Danas su osobito vrijedna djela nastala u secesijskoj maniri, osobito u okviru društva “Hagenbund”, gdje je djelovao od 1910. do 1930. Jedna od najboljih secesijskih slika najvjerojatnije je veća kompozicija nagih ženskih i muških tijela originalno raspoređenih unutar kvadrata prozvana “Disharmonija”.

Nakon I. svjetskog rata opet mijenja maniru i treperavi svjetlosni efekti zamjenjuju se snažnijim tonalitetom i jednostavnijim površinama, koji su se kritičarima katkada činili tvrdim⁹². Najdraža slika bila mu je velika kompozicija, simbolistički koncipirani posve pesimistički “Put života” (1937). Nastala je na temelju jedne ideje koja ga je opsjedala 40 godina ranije, jer i Matoš spominje njegov “sprovod bez popa”. Aleja jablanova koji se savijaju u olujnom krajoliku, nebo je sivo, s prijetjećim oblacima, što simboliziraju sudbinu. Na beskonačnoj cesti guraju teška kolica, kao simbol rada. Desno od ceste seljak obrađuje polje, kao simbol kruha svagdašnjeg. Lijevo krivuda sprovodna povorka prema groblju, kao simbol prolaznosti. Jedno jedino ožalošćeno stvorenje — pas, kao simbol vjernosti — prati goli lijes. Gdje su prijatelji, gdje je ljubav?

Počeo je izlagati vrlo rano i sudjelovao je na mnogim izložbama⁹³.

Godine 1913. je Hrvatska vlada dodijelila 1000 kruna za njegovu veliku samostalnu izložbu, ali je buknuo rat i to je propalo. Veliku i vrlo zapaženu samostalnu retrospektivnu izložbu otvorio mu je u bečkom Glaspalastu u Burggartenu pukovnik Yllam u ime državnog sekretara Zehnera i zapovjednika zrakoplovnih snaga general-majora Alexandra Loehra (1885 — 1947) u srijedu 12. svibnja 1937. u pratnji brojnih vojnih i političkih ličnosti⁹⁴. Tu je Oskar Artur A. izložio 138 slika⁹⁵. Velik dio slika nastalih tijekom I. svjetskog rata posudio je bio bečki Vojno-povijesni muzej (npr. zračna bitka kod Pirana, napad na utvrđeni tunel kod Zagore, portreti junaka Scheibelbauera, G.Banfielda, Cayaleka, Uzelca i dr., vojnička groblja, oklopne vlakove i sl.), a druge “civilne”, “mirnodopske” slike, brojni portreti, aktovi, mrtve prirode i krajolici, bile su iz vlasništva autora. 19. svibnja izložbu je s velikim zanimanjem i pohvalnim sudom razgledao vrlo popularni poznati vojskovođa iz I. svjetskog rata, nekada najljepši među svim brojnim nadvojvodama, a u to vrijeme već s vlasuljom, koja mu je skrivala ćelu, feldmaršal nadvojvoda Eugen (1863 —

⁹⁰ Židovi na tlu Jugoslavije 1988: 307, 17/47.

⁹¹ Pastozni portret mali sestre Gizele, 1895.; crtež E. Zole, 1896.; autportret, 1896.; portret oca Ljudevita, 1898.

⁹² Bilder aus dem Weltkrieg, 1937.

⁹³ Hrvatska narodna umjetnička izložba, Zagreb 1894/95. (dvije slike: Hrvatska seljačka kuća i jedan portret, koje spominje Matoš); Umjetnički bazar, Zagreb 1896.; Milenijska izložba u Budimpešti 1896.; I. izložba Društva hrvatskih umjetnika, Zagreb 1898/99. (čak 16 radova, samo Bukovac je izložio veći broj slika); Izložba umjetnosti i umjetnog obrta Austro-Ugarske Monarhije, Petrograd 1899/1900.; Svjetska izložba, Pariz 1900. (nazočan je i u hrvatskom i u austrijskom paviljonu); Salon d'automne, Paris 1905. (Médaille d'Or); izložbe Hagenbunda, Beč 1905/06., 1908., 1909, 1910., 1911, 1912; Kunstausstellung, München 1898; Kunstausstellung, Beč 1914-17.; Jahresausstellung der Wiener Secession, Beč 1918.; Izložba hrvatskih umjetnika, Zagreb 1944.; Izložba samoborskih umjetnika i fotografa, Samobor 1946. (devet djela); Die Vertreibung des Geistigen, Beč-Salzburg 1985/86; Židovi na tlu Jugoslavije, Zagreb-Sarajevo 1988; Die Verlorene Moderne, Schloss Halbturn 1993.

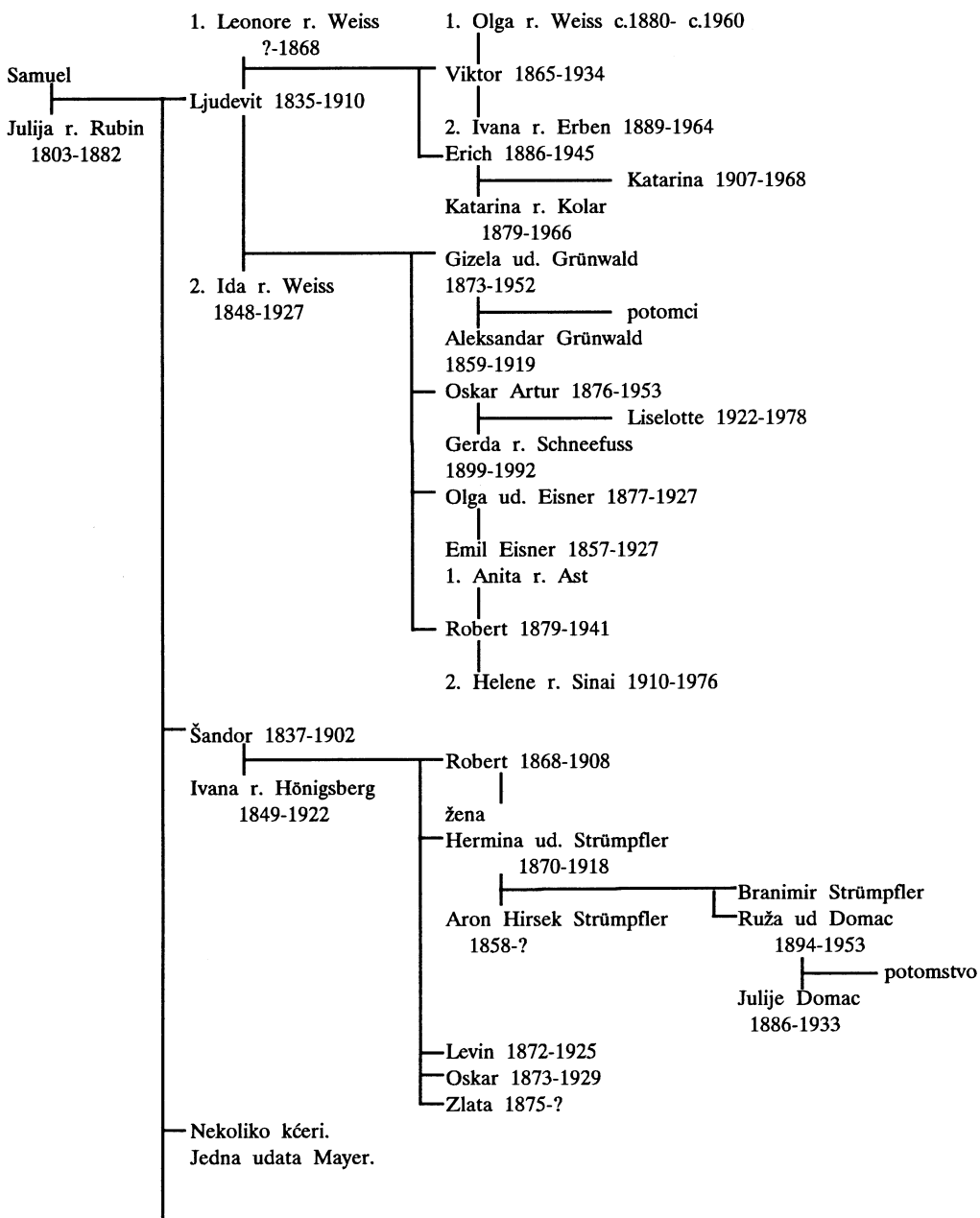
⁹⁴ Neue Freie Presse, 12.V.1937.; Reichspost, 12.V.1937.; Neues Wiener Journal, 13.V.1937.; Neues Wiener Tagblatt, 13.V.1937.; Wiener Neueste Nachrichten, 13.V.1937.; 29.V. 1937; Wiener Zeitung, br.131, 13.V.1937.; Volks-Zeitung, 14.V.1937.; Hrvatski dnevnik, 22.VI.1937.

⁹⁵ Katalog der Kunstausstellung... 1937.

1954) u pratnji majora baruna Reichlin-Meldegga, general-majora Loehra, pukovnika u generalštabu Tilla i dr.⁹⁶

Prilog 3: Rod Ljudevita i Šandora A.

⁹⁶ Neue Freie Presse, 20.V.1937.; Neues Wiener Abendblatt, 20.V.1937.; Neues Wiener Journal, 20.V.1937.

Govoreći o ovoj izložbi kritičari su uz avijatičke slike osobito spominjali portret dame iz god. 1904., izveden u nježnim tonovima, dvije studije glave umjetnikova oca, kao i veliku sliku “Ratari” (“Feldarbeiter”; danas u Austrijskoj galeriji). Izložba je zatvorena 3. lipnja. Premda se namjeravalo izložbu (imala je naime dobrotvorni karakter — “Volksspende für die Armee — Fliegerspende”) seliti u više gradova, radi sve neprikladnijih prilika to nije bilo ostvarivo.

O. A., premda se 1938. vratio u domovinu “pun veselja i nade”, umro je god.1953. dotučen ratnim zbivanjima, koja je jedva preživio, a nakon 1945. još i ogorčen postupcima ljudi kojima je mnogo u životu pomogao i naučio ih (među njima je prednjačio Ljubo Babić, neki drugi su živi pa ih ne bi bilo zgodno spominjati), nekusnim napadima u novinama, te zaboravljen od suvremenika. Još je 1952. sastavio “Kratku autobiografiju akad. slikara O. A. Alexandra”, a početkom 1953. dirljivu i žalosnu umjetničku oporuku. Njome je ne samo zabranio da išta od njegova opusa bude otkupljeno ili poklonjeno ijednom muzeju ili galeriji u Hrvatskoj, nego i svako izlaganje njegovih djela u Hrvatskoj. Napisao je međutim i slijedeće: “Još se nije nikada u svijetu dogodilo da se jednome, koji je pokazivao toliko patriotizma, ne daje priznanje u svojoj domovini, kako se meni to dogodilo...”

ROD ŠANDORA A.

Najmlađi sin Samuela i Julije rođ. Rubin bio je trgovac Šandor A. (Güssing, 1837 — Zagreb, 26.X.1902). Njegova žena Ivana (Zagreb, 1849 — 8.III.1922.) bila je pokopana skupa s mužem i sinom Robertom na Mirogoju⁹⁷, a potekla je iz ugledne obitelji Hönigsberg. Ni njega ne smijemo zamijeniti s istoimenim Šandorom pl. Alexander Sesvetskim, velikim hrvatskim filantropom. Kuća starijeg Šandora bila je u Ilici 40 (nekad 732)⁹⁸, u kojoj je od 1863. vodio “tergovinu mešovitu”⁹⁹, odnosno trgovinu “prekomorske i materijalne robe” te osobito boja i lakova¹⁰⁰, koja je to sadržajem prestala biti tek 1993! Godine 1897. smije prodavati i modru galicu, a 1901. dobiva dozvolu prodavati i otrove¹⁰¹. U istoj je kući posljednji atelje od 1875. do smrti imao značajni zagrebački fotograf Nijemac Franjo D. Pommer (1818 — 1879)¹⁰². Prvi od petero djece sin Šandora i Ivane bio je Robert A. (Zagreb, 11.VII.1868 — 27.XII.1908), koji je po očevoj smrti 1902. preuzeo trgovinu bojama i kefama¹⁰³. O njegovoj ženi nema podataka. Drugorođena je bila Hermina (Zagreb, 18.IV.1870 — 1918), koja se 26.V.1891. udala za Arona Hirseka Strümpflera. Potomci njihove kćeri Ruže (Zagreb, 1894 — 1954) i njenog muža dr. Julija Domca (1886 — 1933) mnogobrojni su i ugledni. Jedan dio obitelji još i danas stanuje u pradjedovskoj kući.

Preostalo troje Šandorove djece bili su ing. Levin (Zagreb, 1872 — 13.VI.1925), vrsni otolaringolog dr. Oskar (Zagreb, 9.XII.1873 — Beč, 23.XI.1929) i Zlata (Zagreb, 26.3.1875 — ?). O Oskaru, neko vrijeme sekundarnom liječniku Bolnice Milosrdne braće¹⁰⁴, a s ordinacijom u očevoj kući¹⁰⁵, humoristički piše A. G. Matoš u tekstu “Vodom i kopnom”¹⁰⁶: “Dr. Aleksander specijalist za grlo, ili njegov debeli brat...”, govoreći o tada vrlo

⁹⁷ Polje 6, grob br. 44/45.

⁹⁸ Dundović 1908: 246.

⁹⁹ Obrtovno kazalo 1860-1881, br.6/1863, 355/ 16. I. 1863.

¹⁰⁰ Obrtovno kazalo 134/1874.

¹⁰¹ Odluka br.27457 od 6.XII.1901.

¹⁰² Obrtovno kazalo 1/1875; Grčević 1981: 32.

¹⁰³ Dundović 1908: 73.; Obrtovno kazalo 1.II.1902, ex.br.3082/I. 1904.

¹⁰⁴ Imenik 1891: 335.

¹⁰⁵ Dundović 1908: 48.

¹⁰⁶ Matoš 1973, XI: 266-272.

omiljeloj maniji kupanja u Savi, koja već odavno nije čista. Oskar i Levin bili su pokopani u istom grobu na Mirogoju (polje 42, br.10).

ROD JAKOBA A.

BERNHARD A.

U stvari bismo morali govoriti o rodu Jakoba A. i žene mu Rose rođ. Planer, no budući da su oni, kao i nekolicina djece dalje ostali živjeti u Güssingu, to je bolje spomenuti njihovog sina Bernharda, potomstvo kojega je bilo najbrojnije. Najveće je žrtve i gubitke u vrijeme Holokausta doživjelo upravo je potomstvo Bernharda A. (Güssing, 1851. — Zagreb, 20. VII. 1895.).

Bernhard je u svojoj kući u Vlaškoj ulici br. 59 (Dundović 1908; 275; br. 53 i 55 bile su vlasništvo Ljudevita A.) imao dućan sa "špecerajem" (Obrtovno kazalo 1860—1881, br. 99/1875). Žena mu je bila Hermina rođena Naschitz (Zagreb, 29. VIII. 1859. — 26. XII. 1925.), zvana Babette, a vjenčali su se 11. VI. 1878. u Zagrebu. Iz toga braka potekla su dva sina i četiri kćerke, dok je jedno dijete rođeno mrtvo (28. VI. 1886.): Zlata A. (Zagreb, 17. X. 1879. — ?), udata Kreč, Julija A. (Zagreb, 11. XII. 1882. — ?), Otto A. (Zagreb, 8. XII. 1883. — 1944), Jolanda (Jola) A. udata Spitzer, Vera Gizela A. (Zagreb, 27. III. 1890. — 12. V. 1893), i Gjuro A. (Zagreb, 1895. — 1941.). Zlata je s odvetnikom, kasnije sucem Drom. Josipom Krečom (1866. — ?) iz Kutine, sinom Mavra Finkelsteina i Ruže rođ. Singer iz Erdovca, za kojeg se udala 16. XI. 1899. imala slijedeću djecu: suca Branka Kreč i Stanko Kreč (+1941) koji je oženio Varaždinku Ellu Glěck (kćerka im se zove Myriam).

Otto A. neko je vrijeme radio u Aleksandriji u Egiptu, pa je kao austrijski državljani cijelo vrijeme I. svjetskog rata proboravio u konfinaciji na otoku Malti. Još prije svog odlaska iz Zagreba bio se zaručio sa svojom rođakinjom Gizom A., koja je odmah nakon rata odlučila prekinuti te zaruke jer se u njenom životu pojavio Francuz Maurice Roubeix. Po povratku u Zagreb Otto A. je bio prokurist u tvornici cipela (u Novoj Vesi) kod Žige Štern. Sa svojom suprugom Bečankom Elzom rođ. Weiss (Beč, 1894 — Zagreb, 1968) imao kćerku jedinicu liječnicu Dr. Suzanu, dok je njegova sestra Jolanda A., udata za Girolama Spitzera (Zagreb, 17. IV. 1872. — 1931.) imala dva sina Bogdana (njihova su djeca Saša i Darja) i Viktora (sin Darko). Najmlađi se brat Gjuro A. oženio u Zagrebu 16. VI. 1920. s Ines rođ. Altstitter (1895. — ?), kćerkom zubara Dra. Žige i Irme rođ. Prister. Sin Gjuro i Ines zove se Miljenko. Gjuro A. bio je namješten u rafineriji (tad Shell) u Capragu (do Siska), a 1941., je stradao u konclogoru. Skoro svi preživjeli članovi i potomci ove grane Alexanderovih danas su ili u Izraelu ili u Sjedinjenim američkim državama.

Još su dvojica Bernhardove braće živjela u Zagrebu: Rudolf A. (Gussing, 1853. — Zagreb, 11. XII. 1922.) i Dr. Mavro A. (Gussing, 3. VII. 1856. — Zagreb, 7. XI. 1911.), no o njima je već bilo spomena. Rudolf se 19. III. 1883. oženio sa Sabinom rođ. Bauer (Đakovo, 1864. — ?), a od nje se rastavio 1. VIII. 1892. Imali su jedinicu Vilmu (Zagreb, 4. VI. 1884. — ?), od koje, kako se čini, žive još potomci.

BIBLIOGRAFIJA

- ALEXANDER, Erich 1894 — Kako se ispituje krivotvoreno vino. *Školski vjesnik* (Sarajevo), 1894: 387—388.
- ALEKSANDER, Irina — Novak Simić i istina. *Oko*, 23.7.1981, str.4.
- ALEKSANDER, S. D. 1931. U industrijskom radu. *Privredna revija*, 7/1931, 1: 2—3.
- ALEKSANDER, S. D. 1937 — 75 godišnjica života pionira naše industrije S. D.Aleksandera. *Novosti* (Zagreb), 31/1937, 190: 7.
- Aleksander, S. D. 1937a — Zagreb (Savez hrvatskih industrijalaca). Jubilej jednog pionira hrvatske industrije. Danas počasni predsjednik Saveza industrijalaca g.S.D. Aleksander slavi 75-godišnjicu života. *Večer*, 18/1937, 4985:5. ALEKSANDER, S.D. 1938 — Refleksije povodom jubileja Zagrebačkog zbora. *Pravda* (Beograd), 34/1938, 12166.
- ALEKSANDER, Šandor A. 1924. — Osnovi naše privredne politike. *Bankarstvo* (Zagreb-Beograd-Ljubljana), 1924, knjiga I,3: 3-5.
- Artur Alexander. *Hrvatski salon* 1898, sv.4: 44 +2 tab (između str.42 i43).
- AUGUSTIN 1937 — Fliegerbilder im Glaspalast. Lebenswerk eines kroatischen Malers. *Neues Wiener Journal*, 25.V.1937. (*izložba O.A.Alexandera u Beču)
- AUGUSTINČIĆ, Antun 1980 — *Antun Augustinčić, portreti. Memorijalna izložba*. Zagreb 1980. (*poprsje S.D.Aleksandera pod br.10.)
- Ausstellung "Fliegerbilder". *Neue freie Presse*, 12.V.1937. (*izložba O.A.Alexandera u Beču)
- B. — Ein Atelierbesuch. *Agramer Tagblatt*, 18/1903, 86:5. (*U atelieru O. A. Alexandera)
- BEGIĆ, Azra 1983. *Karlo Mijić. Retrospektiva 1983*. Sarajevo 1983.
- BENEŠIĆ, Julije. — *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu za sezone 1914/15.-1924-25*. Zagreb 1926.
- Bilder aus dem Weltkrieg. *Reichspost*, (Wien), 12.V.1937.
- Bosanski glasnik. Opća priručna i adresna knjiga sa Bosnu i Hercegovinu. Bosnischer Bote. Universal-Hand-und Adreszbuch für Bosnien und die Hercegovina*. Sarajevo 1913.
- Četrnaesti izvještaj Velike realke u Banjoj Luci za školsku godinu 1908./1909. Banja Luka 1909.
- Desetgodišnji rad "Prehrane". *Novosti* (Zagreb), 18/1924,352:4. *Deseti izvještaj Velike realke Franje Josipa I. u Sarajevu objavljen na kraju školske godine 1915./1916. za školsku godinu 1914./1915. i 1915./1916*. Sarajevo 1916.
- DESPOT, Miroslava 1983 — Aleksander, Samuel D. (Alexander). *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb 1983: 71-2.
- DESPOT, Miroslava 1983a — Aleksander, Šandor (Alexander). *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb 1983: 72.
- DEŽELIĆ, Stanko 1931 — Preorijentacija u radu i novo vodstvo "Saveza industrijalaca" u Zagrebu. *Privredna revija*, 7/1931, 7: 351-352; *Jugoslavenska samouprava*, 7/1931, 7: 351-352.
- Djelovanje predsjednika Šandora A. Aleksandera. *Hrvatski trgovački list*, 5/1904, 14: 111-115. (*U povodu ostavke predsjednika Alexandera s mnogim podacima o "Merkuru")
- DOBRONIĆ, Lelja 1959 — *Stare numeracije kuća u Zagrebu*. Zagreb 1959.
- Dorotheum, Wien, Kunstabteilung. 27. bis 29. Februar 1928. 385. Kunstauktion. Nachlass Präsident Emil Eisner*. Wien 1928
- DUIŠIN, Viktor Anton 1938 — *Heraldički zbornik. Zbornik plemstva u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni-Hercegovini, Dubrovniku, Kotoru i Vojvodini*. Zagreb 1938.
- DUNDOVIĆ, J. 1908 — *Adresar. Sveobći stanbeni obavjestnik svih oblasti, ureda, društava, zavoda, tvorničara, trgovaca, obrtnika, kućevlastnika i inih stanovnika slobodnog i kralj. glavnoga grada Zagreba. Adressenbuch. Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger aller Behörden, Ämter, Vereine, Anstalten, Fabrikanten, Kaufleute*,

- Gewerbebetreibende, Hausbesitzer und sonstige Bewohner der Königl. Frei- und Landeshauptstadt Agram. 1909.* Zagreb 1908: Knjigotiskara Vilima Eisenstädtera.
- Dvanaesti izvještaj Velike realke Franje Josipa I. u Sarajevu objavljen na kraju školske godine 1915./1916.* Sarajevo 1918.
- Dvanaesti izvještaj Velike realke u Banjoj Luci za školsku godinu 1906./1907.* Banja Luka 1907.
- GENÉE, Pierre. Die Synagogen im Burgenland und deren Schicksal. *David. Jüdische Kulturzeitschrift* (Wien), 6/1994, 22: 10-19.
- GERNER, Eliza 1993 — *Oproštaj s Gvozdom. Razgovori s Krležom.* Zagreb 1993.
- Glavna skupština saveza industrijalaca. Govor predsjednika S. D. Šandora (sic!). *Narodno bogatstvo*, 1/1923, 6: 125-127.
- Glavna skupština Saveza industrijalaca. *Trgovinski list*, 8/1926, 24: 3. (*O S. D. Aleksanderu)
- Glavna skupština Zemaljskog saveza industrijalaca. *Trgovinski list*, 9/1927, 27: 1-2.
- GRČEVIĆ, Nada 1981 — *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj.* Zagreb 1981.
- HABEDUŠ, Rudolf = Katedralis 1934 — Savjetnik Šanika. In memoriam jednom dobrom čovjeku. *Zagreb*, 2/1934, 6: 188-189.
- HARTMAN 1902 — *Hartmanov sveobći popis stanova za podpunom adresarom oblasti, ureda, obrtnika i trgovaca kralj. slobodnoga i glavnoga grada Zagreba.* Zagreb 1902.
- HORVAT, Rudolf, 1937 — Jedan pionir hrvatske industrije. 75.-rodendan Sam.Aleksandra. *Hrvatski list* (Osijek), 18/1937, 1927.
- Hrvatski umjetnički paviljon u Budimpešti. *Narodne novine*, 6/1896, 154:5. (*spominju se slike O. A. Aleksandra)
- I.S. 1941 — Razgovor s umjetnikom kojega su proglasili mrtvim. Kako je došlo do Bukovčevo ime pod sliku "Dječja glava" na izložbi "Društvo zagrepčana". Kulturni skandal na vidiku. *Hrvatski dnevnik*, 6/1941, 1768: 14. (*O A. O. Aleksanderu)
- Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevina Hrvatske i Slavonije.* Zagreb 1894-1918.
- IVANOVIĆ, R. 1991 — Kome su posvećene stube prema Rokovu Perivoju? Stube hranitelja gladnih. *Vežernji list*, 14.V.1991, str. 9.
- Izložba hrvatskog slikara u Beču. *Hrvatski dnevnik*, 22.VI. 1937. (*O A.O.Aleksanderu)
- Izložba samoborskih likovnih umjetnika i umjetničke fotografije Samoboraca.* Samobor 1946. (*O. A. Alexander)
- JAJČEVIĆ, Zdenko 1985 — "Praktična upotreba bicikl-stroja". Prvi bicikl donio je zagrebački trgovac Ladislav Beluš 1867. sa svjetske izložbe u Parizu. *Večernji list*, 26.VI.1985: 18.
- Jedanaesti izvještaj Velike realke Franje Josipa I. u Sarajevu objavljen na kraju školske godine 1916./1917.* Sarajevo 1917.
- Jedanajsti izvještaj Velike realke u Banjoj Luci za školsku godinu 1905./1906.* Banja Luka 1906.
- Jonas Alexander umro. *Male novine*, 5/1914, 373. (*Nekrolog)
- Katalog der Kunstausstellung von Werken des akad. Malers. Professor Artur Oskar Alexander. Glaspalast Burggarten vom 12.Mai bis 3. Juni 1937.*
- KRAUS, Josip 1929 — Šandor Alexander, wie er wirklich war. *Morgenblatt* (Zagreb), 44/1929, 352: 4.
- KRAUS, Otto 1905 — Wiener Brief. *Agramer Tagblatt*, 20/1905, 143: 5. (*O slikarima Aleksanderu, Krizmanu i Omčiću)
- Kroatische Künstler in der Fremde. *Agramer Tagblatt*, 20/1905, 295: 7 (*Izložba A. Aleksandra u Beču)
- KRŠNJAVI, Iso 1986 — *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike* 1-2. Zagreb 1986.
- KUKEC, Morana 1976 — Zaboravljeni umjetnici. U povodu stogodišnjice rođenja slikara Artura Oskara Aleksandra. Poznatiji u svijetu nego u domovini. *Vjesnik*, 31.VIII.1976: 12.

- MALINAR, Ivan 1931 — Dva predsjednika. Gg. S.D.Aleksander i Vladimir Arko. *Jugoslavenski Lloyd*, 23/1931, 1301.
- MALINAR, Ivan 1937 — Privredni prvoborac. Povodom 75-godišnjice vrlo zaslužnog g. S. D. Alexandra, veleindustrijalca, osnivača i počasnog predsjednika i člana glavnih naših privrednih organizacija. *Jugoslavenski Lloyd*, 29/1937, 1571-2.
- Markantne ličnosti u životu trgovačke i obrtne komore u Zagrebu. *Narodno bogatstvo*, 5/1927, 13-17: 7-11.
- MARKOVIĆ, Slavica — Snježana PINTARIĆ. *Galerija Antuna Augustinčića. Katalog stalnog postava i fundusa*. Klanjec 1990.
- MATOŠ, Antun Gustav 1973. — *Sabrana djela Antuna Gustava Matoša*. Zagreb 1973.
- “Merkur” *Novi list*, 8/1905, 163 (*O stvaranju klike u upravi društva “Merkur” na čelu s Šandorom A. Aleksanderom).
- MIRNIK, Ivan 1971 — Dva nepoznata pisma Dragutina Lermana. *Požeški list*, 21.X.1973: 3.
- MOZETIĆ, Danilo 1959 — Umjetnici i kulturni radnici na polju likovnih umjetnosti i muzeologije — bivši đaci Klasične gimnazije. *Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora zagrebačke Klasične gimnazije o 350-godišnjem jubileju 1607-1957*. Zagreb 1957: 303-313.
- Nagla smrt velikog filantropa Šandora Aleksandra u Beogradu. *Večer*, 10/1929, 2719: 3-4. (*Nekrolog)
- Panzerzug 2 stosst vor. *Das Kleine Volksblatt* (Wien), 27.V.1937. (*izložba O.A.Alexandra u Beču).
- Poznat kulturnom svijetu a domovini nepoznat kao hrvatski umjetnik. U Samoboru boravi Prof. Oskar Aleksandar, takmac velikim impresionistima i prvak neompresionizma. *Hrvatski dnevnik*, 29.VII. 1936.
- PRICKLER, Harald 1991 — Židovska naselja u Gradišću (Burgenland). *Bilten. Jevrejska općina Zagreb*, 1991, 17: 4.
- RAJIĆ, Vlaho 1937 — Samuel D. Aleksander. 75-godišnjica vrlo zaslužnog industrijalca. *Jutarnji list*, 26/1937, 9143: 20.
- RÖSSLER, Artur 1937 — *Wiener Neueste Nachrichten*, 29.V.1937. (*izložba O.A.Alexandra u Beču).
- RUDOLF, Viktor 1937 — Samuel D. Aleksander, nestor hrvatskih industrijalaca. O 75-godišnjici vrlo zaslužnog života. *Zagreb*, 5/1937, 8: 235-238.
- SCHMIDT, Rudolf. *Oesterreichisches Künstlerlexikon von den Anfängen bis zur Gegenwart*, I., A-D. Wien, 1980.
- SCHNEIDER, Marijana 1979 — Slikar Josip Franjo Mücke u Zagrebu. Zusammenfassung: Der Maler Josef Franz Mücke in Zagreb. *Osječki zbornik*, 17/1979 (1985!): 366-365.
- SCHWARZ, Gavro 1939 — *Povijest Zagrebačke židovske općine od osnutka do 50-tih godina 19. vijeka*. Zagreb 1939.
- S.D.Alexander. *Zagrebačka smotra*. 2/1934, 10:5.
- Spomenica prigodom proslave 40-godišnjice opstanka *Državne srednje tehničke škole u Sarajevu 1889-1929*. Sarajevo 1929.
- STANOJEVIĆ, Stanoje — *Narodna enciklopedija*, 1-4. Zagreb 1925-1928.
- SÜDLAND, L. v. 1943 <=PILAR, Ivo> — *Južnoslavensko pitanje*. Zagreb 1943.
- Šandor A. Aleksander. U spomen proslave pedeset godišnjice 1866-1916. *Hrvatski trgovački list*, 16/1916, 8: 65-76.
- +Šandor Aleksander. Nagla i naprasna smrt velikog dobrotvora Šandora Aleksandra u Beogradu na oficirskom plesu. — Pred veličanstvenim sprovodom velikog filantropa u Zagrebu. — Mrtvo tijelo biti će danas odvezeno u Zagreb. Život i rad Šandora Aleksandra. *Jutarnji list*, 18/1929, 6422: 8-9. (*nekrolog).
- Šandor A. Aleksander. *Novosti* (Zagreb), 23/1929(19.XII.), 352: 8-9 (*nekrolog).

- Šandor Alexander gestorben. Plötzlicher Tod während des Offizierballs in Beograd. Überführung nach Zagreb. — Bestattung Freitag vormittag. *Morgenblatt* (Zagreb), 44/1929(19.XII), 347: 2-3. (*nekrolog)
- Šandor A. Aleksander. *Kalendar Crvenog križa*, 1930: 49-53.
- Šandor A. Aleksander. *Privreda*, 5/1930, 1: 1-2. (*nekrolog)
- Šandor A. Aleksander. *Privredna revija*, 6/1930, 1: 5. (*nekrolog)
- Šandor A. Aleksander. *Trgovačke novine*, 6/1929, 51: 2. (*nekrolog).
- ŠKRGIĆ, 1979 — ??????
- ŠURINA, Božena 1983 — Aleksander, Artur, Oskar. (Alexander). *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb 1983: 71.
- ŠURINA, Božena 1984 — Aleksander, Oskar Artur. *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, I. Zagreb 1984: 6.
- ŠURINA, Božena 1986 — Alexander (Aleksander), Arthur Oskar. *Allgemeines Künstler-Lexikon. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 2. Leipzig 1986: 2-3.
- ŠVAJČER, Oto 1977 — Pregled likovne umjetnosti u Osijeku u 19. stoljeću. *Osječki zbornik*, 16/1977: 244-248. (* F. Mücke)
- ŠVAJČER, Oto 1979 — Portretno slikarstvo u Osijeku u 19. stoljeću. *Osječki zbornik*, 17/1979 (1985!): 344-347. (* J.F. Mücke)
- TATOMIR, Zrinka, 1993 — *111 godina naše Škole. Od obrtne škole do škole primijenjene umjetnosti i dizajna 1882-1993*. Zagreb 1993.
- Trinaesti izvještaj Velike realke u Banjoj Luci za školsku godinu 1907./1908*. Banja Luka 1908.
- Umro Dr. Viktor Aleksander. *Obzor*, 75/1934, 1954. (*Nekrolog)
- Uz jedan gotovo zaboravljeni jubilej. *Novi omanut* (Zagreb), 6/1994-5755: 9-11. (*O Izraelskoj ferijalnoj koloniji)
- V. In memoriam drž. odvjetniku dr. Viktoru Aleksanderu. *Jutarnji list*, 23/1934, 8110: 8.
- VALENTIĆ, Mirko 1983. — Aleksander-Kunjina, Irina. *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb 1983: 72-3.
- Die verlorene Moderne. Der Künstlerbund Hagen 1900-1938*. Schloss Halbturn 1993.
- Die Vertreibung des Geistigen aus Oesterreich. Zur kulturpolitik des Nationalsozialismus*. (Izložbeni katalog). Zentralsparkasse, Wien 1985 i Museum Carolino-Augustium, Salzburg 1986.
- WELTRUSKY, Magda 1959 — Aleksander, Oskar Artur. *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, I. Zagreb 1959: 47.
- Zagreb 1900*. Zagreb 1974.
- Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora zagrebačke Klasične gimnazije o 350-godišnjem jubileju 1607.-1957*. Zagreb 1957.
- ZIMPERMANN, Ljudevit 1934 — Dr. Viktor Aleksander drž. nadodvjetnik u m. Napisao dr.-. Zagreb. *Odvjetnik*, 18/1934, 7-8. 35-36. (*Nekrolog)
- Znameniti i zaslužni Hrvati*. Zagreb 1925.
- Židovi na tlu Jugoslavije*. Zagreb 1988.

Zusammenfassung

Die Familie Alexander oder kurze Chronik der gelöschten Zeit

Der Artikel bringt zahlreiche Auskünfte aus dem geschäftlichen, gesellschaftlichen und privaten Leben der angesehenen Zagreber Judenfamilie Alexander. Die Familie ist Anfang der 60-er Jahre des 19. Jhs. nach Zagreb gezogen. Seitdem, bis zu den 40-er Jahren des 20. Jhs., bis zu welchem Zeitpunkt die meisten der Familienmitglieder sterben oder aus Kroatien auswandern, bildeten die Angehörigen der Familie Alexander die Zagreber bürgerliche Elite. Daher können die Angaben, welche der Autor der Vergessenheit zu entreißen versucht, jedem Forscher der Geschichte des modernen Bürgertums in Kroatien nützlich sein.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

28

ZAGREB

1995.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Krčka ul. 1

tel.: 385 01 519 044 fax: 385 01 513 834

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo
znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku
kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobo-
đen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike
Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Ivo GOLDSTEIN

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
NJEMAČKI JEZIK:**
Marina DENONA-KRSNIK

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u siječnju 1996. godine